

ନି. ମାଧବପାଣି ସିଂହ

ସ୍ଵାଧୀନତା

କଲିକତା ମିସ୍ତ୍ରୀ ସଂସଦ

891.99

7933

7-25

Amphiphenyls, D.

Quinn

3p

16/1

230

891-99-93

7-99

Ռ. ՊԱՏԿԱՆՅԱՆ

ՍՏՈՒԳՎԱԾ Է 1901 թ.

Չ Ա Խ Ո Ի

(Զրկիր Մարտիրոսի պատմաժը)

Նոր Նախիջևանի բարբառից
փոխադրեց ՍՏ. ԼԻՍԻՅՅԱՆ

4933

A 29219

Հ Ա Յ Պ Ե Տ Ղ Ր Ա Տ

ՀԼԿԵՍ ԿԿ ԿԻՑ ՄԱՆԿԱ-ՊԱՏԱՆԵԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱԺԻՆ

Ե Ր Ե Վ Ա Ն

1946

Շապկի Գլարը և իլուստրացիաները
ԱՆ. ԳԱՍՊԱՐՅԱՆԻ

Р. ПАТКАНЯН
Карманный нож
(на армянском языке)
Армгиз 1946 Ереван

ՌԱՓԱՅԵԼ ՊԱՏԿԱՆՅԱՆ

(1830—1892)

1850—51 թվերին, Թիֆլիսում լույս տեսնող «Արարատ» շաբաթաթերթում տպագրվեցին 20-ամյա Ռաֆայել Պատկանյանի առաջին ոտանավորները: Այդ թվականներին Պատկանյանը դեռևս բարձրագույն կրթություն չուներ: Նա ծնվել է Նոր-Նախիջևանում (1830 թ.), սկզբնական կրթությունն ստացել իր հոր՝ Գաբրիել Պատկանյանի դպրոցում, ապա 1843—49 թվականներին սովորել Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանում: Նա լավ գիտեր գրաբար լեզուն, հիմնավորապես ծանոթ էր հին և միջին դարերի մեր հարուստ գրականությանը, նրան հարազատ էր ռուսաց լեզուն և գրականությունը, գիտեր նաև եվրոպական լեզուներ, սակայն, այս ամենը քիչ էին մեր ժողովրդի մեծ գրականության մեջ աչքի ընկնող դեր կատարելու համար: Պատկանյանը գիտակցում էր այս:

1851—52 ուսումնական տարում նա սովորում է Դորպատի համալսարանում, սակայն, նյութական անբարենպաստ պայմանների հետևանքով, ստիպված է լինում թողնել ուսումը: Միայն, 3 տարի անց, Պատկանյանը վերսկսում է իր ուսումը Պետերբուրգի համալսարանի արևելյան բաժնում, որը ավարտում է 1860 թ. արևելյան լեզուների թեկնածուի աստիճանով:

50-ական թվականների հենց սկզբին, այնպես հաջողակ սկսած Պատկանյանի գրական գործունեությունը, նրա ուսանողական տարիներին, նոր թափ ու ծավալ է ստանում: Ստեղծելով «Դամառ Քաթիպա» գրական ընկերությունը, Պատկանյանը եռանդագին պայքար է ծավալում հանուն նոր գրական լեզվի և աշխարհիկ գրականության: Այդ միջոցին են գրվում և լույս տեսնում հեղինակի մի շարք լավագույն բանաստեղծությունները, այդ թվում նրա հռչակավոր «Արաքսի արտասուքը»:

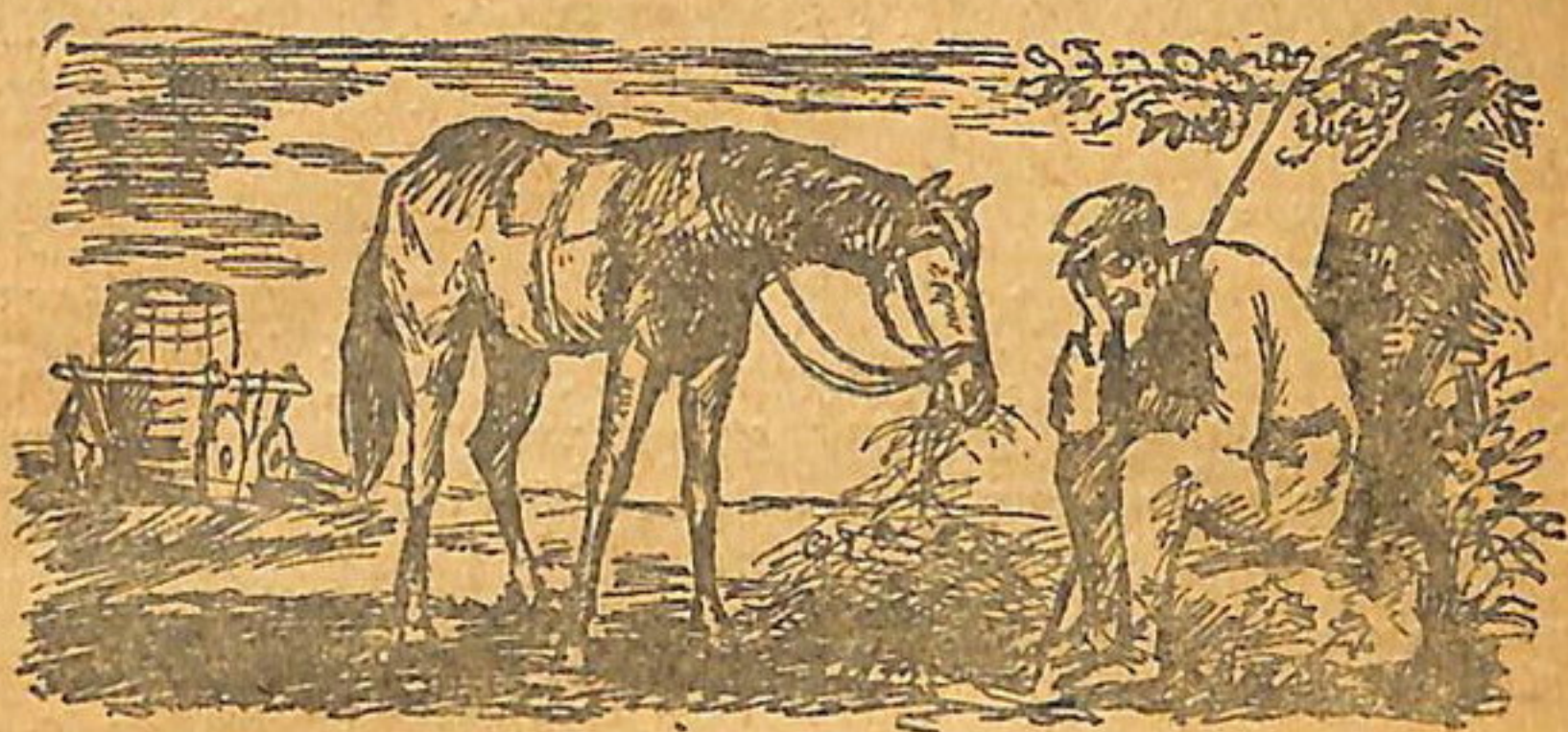
Պատկանյանի այդ շրջանի գործունեությունը չափազանց բազմազան է: Պոետական սքանչելի երկերի կողքին, նա ստեղծում է դասագիրք հայ դպրոցականների համար, նա կազմում է իր հռչակավոր «Ազգային երգարանը», թարգմանում է «Ռոբինզոն Կռուզո» հայտնի վեպը, գրում է «Պետրոս Մեծի» սրատմությունը, կազմում և հրատարակում «Գամառ Քաթիպա» գրական ընկերության շշանավոր տետրերը, հրատարակում «Հյուսիս» շաբաթաթերթը ու այս բոլորը լույս ընծայում իր սեփական տպարանում, ստեղծած աղքատ ուսանողի սուղ միջոցներով:

1867 թվականից ի վեր, Պատկանյանը թողնում է Պետերբուրգը և մեկ ընդ միշտ հաստատվում Նոր-Նախիջևանում: Այստեղ նա մի քանի տասնամյակ շարունակաբար նվիրվում է նոր սերնդի կրթության և դաստիարակության գործին: Սակայն, մանկավարժական աշխատանքներին զուգահեռ, Պատկանյանը, նոր, աճող եռանդով, շարունակում է գրական ստեղծագործությունը: Այս շրջանին են վերաբերում Նոր-Նախիջևանի բարբառով գրված նրա արձակ և չափածո երկերը, որոնք հայ երգիծաբանական գրականության մնայուն գործերից են: Այս շարքի մեջ լավագույններից մեկն է «Չախու» արձակ գրվածքը:

«Չախուն» մի սրտառուչ պատմություն է այն մասին, թե ինչպես, նախկին կապիտալիստական հասարակության մեջ, զոհ է գնում բացառիկ ընդունակություններով օժտված մի չքավոր պատանի:

Անձնվեր հայրենասիրություն, — ահա այն գաղափարական և բարոյական հիմքը, որի վրա բարձրանում է Ռափայել Պատկանյանի ողջ ստեղծագործությունը, անկախ նրանց ժանրային և ոճային ղառանձնահատկություններից, անկախ այն բանից, թե այդ երկերը մեծերի համար են գրված, թե փոքրերի, արձակ են, թե չափածո, երգիծաբանություն են, թե լուրջ գրվածքներ, հողվածներ են, թե նամակներ: Սրանով է Ռ. Պատկանյանը արժանացել ազգային մեծ բանաստեղծի փառքին, դրա մեջ է նրա մնայուն և կենդանի արժեքը այսօրվա և վաղվա սերունդների համար:

ՀՐԱՅՐ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

Գարունը դեռ հասած չէր, բայց էն տարին շոքը
էնպես վաղ էր կոխել, որ փետրվարի տասնհինգին-
քսանին արդեն դալար արոտը, քանջարը գետնից մեկ
թիղ վեր էր ելել: Մարտի սկզբին արդեն տարմերը ե-
կել էին հեռու տեղերից և տանիքների կրամիտների
մեջ սկսել էին իրենց բունը շինել, կռուկները, վայ-
րենի սագերը երամ-երամ, կռկռալով Դոն գետի կողմից
դեպի Ռուսաստան էին թռչում գնում. էլ վախ չկար
հանկարծակի ցրտերից: Մի քանի օր էլի անցավ, ա-
րարիչ աստված, էնպիսի շոքեր արավ, որ բոլորովին
հունիսի տոթ ու տապն էր... չորությունից գետինը
սկսեց ճաքճքել, ձյունի թողած խոնավությունը վա-
ղուց անցել անհետացել էր. հողագործները աստված
աստված էին կանչում: Եթե էլի մի քանի օր էտպես
չարունակվելու լիներ, ամբողջ ցորենը պիտի թառա-
մեր, փչանար:

Իսկ ժամանակները ինչպես կլինի որ ձիա ոտքը վր-
նասել էր, ոչ միայն բեռ քաշել, ոտքի վրա կանգնելու
ուժ չունեն անասունը: Բայց այդիս անպատճառ ջրել
էր պետք, թե չէ էնքան տարվա աշխատանքս մեկ շա-
բաթվա մեջ պիտի գնար: Ուղեի չուղեի մեկ ջրկիթ
պիտի բռնեի, պետք է գետից—նկատված է որ աղ-
բյուրի ջուրը պարտեղին օգուտ չի տալիս—տակառ տա-
կառ կրել ու դուլլերով ծառերի տակը լցնել տայի:

էնպէս էլ արի. բանավորիս հատկապէս ջրկիր Մարտիրոսի ետեւից ղրկեցի, որ վաղվանից սկսի գետից ջուր կրել:

Մյուս օրը բազար գնացի և մինչև կեսօր, ինչպէս սովորութիւնս էր, խանութումս մնացի: Երբ կեսօրվա ճաշին տուն վերադարձա, Մարտիրոսը երկու ձեռքին երկու դույլ (վեղրո) անդադար տակառից ջուր էր քաշում և պարտեզի տակառիկներն էր լցնում, բանավորս էլ— Խրիմից նոր ծառեր էի ապսպրել— տեղտեղ փոսեր էր փորում: Հացից դեռ նոր էի վեր կացել, մեր Մարտիրոսը էլի մեկ տակառ էր բերել գետից և պարտեզս կրելու վրա էր, որ ես էլ էնտեղ գնացի՝ նայեմ, բանավորս ի՞նչ բանի վրա է:

Մի հին ծիրանի ծառս էն ձմեռ ցուրտը խփել չորացրել էր, բանավորիս պատմեր էի տվել որ արմատով հանի և նորից աշնանը մի փոս փորի, որ նոր ծառ տնկեմ: Երբ պարտեզս մտա, հենց էտ փոսը փորելու վրա էր բանավորս: Գնացի կանգնեցի էտ փոսի ափին և թմբածի պէս մնացի. շատ կեցա էտպէս, քիչ կեցա, չգիտեմ. միայն բավականին ժամանակ մնացած պիտի լինեմ, քանի որ Մարտիրոսը այդ նոր բերած տակառն էլ արդեն դատարկել էր և սուս-փուս ետև կանգնել էր, միտքը երևի փող ուղենալն էր, բայց երեսը չէր բռնում ինձ բան ասելու, ձեռքը խաչ կապած կանգնել էր խեղճ մարդը: Մեկ էլ ետ դառնամ, ի՞նչ տեսնեմ. էտ մեր Մարտիրոսը սառած քար կտրած կանգնել է, աչքը փոսից չի հեռացնում, ուղիղ մեջն է նայում ու աչքից առատ-առատ արտասուք է վազում ու գետնին է թափվում...

«Հաճե՛ (այ տղա), ի՞նչ եղամք քեզ», — հարցնում եմ:

Բան չի ասում:

«Հաճե՛ Մարտիրոս՝, — ասում եմ, — գիտե՛լ ես՝ ի՞նչ է. էտ հասակի մարդ լաց կլինի՞ որ, չե՞ս ամաչում, երեսիդ դույնին մեկ նայիր, բոլորովին մեռել ես ո՞ւր»:

Մարտիրոսը էլի սուս կանգնել է, փոսի մեջն է նայում: Էտ ժամանակ բանվորս հողը փոսից հանեց ու մի կողմ շարտեց. հողի հետ մի փթած փայտի կամ ոսկորի պես բան էլ կար, որն որ գլորվեց հենց ոտքիս հասավ: Հանկարծ մեր Մարտիրոսը խելագարի պես վրա ընկավ էտ փթած ոսկորին, շտապով գետնից վերցրեց ու դիվահարի ձայնով կցեց կանչելու.

«Յանկա', յանկա' (տանտիկին, խանում), վարձ պե'տ, վարպե'տ, Մկրտիչ վարպե'տ, ահա ձեր կորած չախուն, ահա էն չախուն... Գտնվե'ց... գտնվե'ց... Մեռնեմ անունիդ, սուրբ Մինաս, վերջը վերջը դու լույս հանեցի'ր իմ կորուստը»:

Կանգնած տեղս սառած մնացի, էսպիսի դարմանալի բանի դեռ իսկի հանդիպած չէի, աչքովս չտեսնեի ու ուրիշից լսեի— բոլորովին չէի հավատա, որ Մարտիրոսի պես ծանր բնութքով մարդը— տասնուհինգ-քսան տարուց ի վեր նրան ճանաչում էի— էտպես խենթ-մենթ դուրս տա: Ի՞նչ մեղքս պահեմ, խեղճ մարդուն խելագարված կամ բռնված կարծեցի, բայց վերջը, երբ բանը տեղով իմացա, մտքիս մեջ մեղայի եկա և էտ կարծիքս փոխեցի:

Մարդուն հաղիվ-հաղ խելքի բերի, թե չէ խեղճը հարբածի պես բան եղել էր: Էտ փթած ոսկորը ձեռքը ամուր բռնած, հսյ-հայ պատերն է բարձրանում, «յանկա» է կանչում, «վարպետ» է կանչում, մեկ էլ լուռ է, մինչդեռ Մկրտիչ վարպետի մեռնելը քսան տարուց ավելի է, նրա կնոջ մեռնելն էլ քառասուն տարուց պակաս չի լինի:

Էս տունս, որտեղ այժմ ես կենում եմ, ժամանակով տիրացու Մկրտչինն էր: Էտ տիրացու Մկրտիչը սրանից հիսուն տարի առաջ էս տան մեջ կարդացնելիս է եղել: Ինչ որ էլ լինի, մեկ խոսքով, բանի եղելու թյունը էս էր: Բայց դու արի ու հիմա հարցրո՛ւ թե՛ ինչո՞ւ ջրկիր Մարտիրոսը փոսի առջև սառած մնացել էր ու լաց էր լինում, ինչո՞ւ փթած ոսկորը տեսավ թե՛ չէ, դժի նման գետնից վերցրեց ու սկսեց «յանկա» ու

«վարպետ» քաղաքը: Էս էլ ջրկեր Մարտիրոսը իր բե-
րանով թող պատմի:

«Սրանից հիսուն ու հինգ տարի առաջ, էս քո կե-
ցած տան մեջ կենում էր Մկրտիչ անունով մի տիրա-
ցու և քանի որ էս տիրացուն իր ընկերակիցներին մեջ
ամենից գիտունն էր հիշվում—այսինքն՝ ասել եմ ու-
զում թե՛ դա քիչ-միչ գրել-կարդալ գիտեր, մյուսնե-
րը և էն էլ չգիտեին—իր համար պարապմունք էր արել
աշակերտներ սովորեցնելը: Ես էլ էս ժամանակները
կլինեի գուցե տասը տարեկան: Մեկ անգամ պապաս
(հայրս) թեկցս բռնեց ու տարավ տիրացու Մկրտիչի
մոտ աշակերտ տվեց:

Պապաս— աստված հոգին ողորմի—չար բնութքով
մարդ էր: Ինքը որովհետև մինչև պսակվելու օրը հոր
փայտից դողացել էր, էնպես էլ ինձ էր ուզում խիստ
պահել: Պարծանք չլինի ասածս, իմ բնութքս ավելի
մամայիս (մորս) բնութքին էր նման— սուս-ուս-փուս,
վիզս ճուկ: Բայց էս չօղնեց: Երբ որ պապաս առաջին
անգամ տարավ ինձ Մկրտիչ վարպետին տվավ, նախ
և առաջ մեկ լավ ականջս ուրեց, հետո մեկ ապտակ
չխկացրեց երեսիս և ասավ.

«Նայի՛ր, վարպետ, որդուս բերել եմ, կաշին քեզ,
ոսկորը ինձ. ինչ կուզես արա, ուզում ես խեղդի՛, ու-
զում ես քերթի, ուզում ես մորթի, էնքան է որ հի-
մար եմ տալիս, խելոք պիտի առնեմ»:

Վարպետ ասած բանդ մեր ժամանակները, ի՞նչ
ասեմ քեզ, թե որ ասեմ գայլ-գաղանից էլ սասանա-
կան էր, արդյոք դորթ ասած չե՞մ լինի: Էս հիմա է
որ երեխին վախեցնել որ ուզում են, «ահա արջը ե-
կավ, ահա վիշապը եկավ, ահա մրմռաւոր եկավ»
են ասում, որ երեխան մի քիչ սրտի մեջ վախ ունենա
ու իր չարությունից ձեռք վերցնի. մեր ժամանակնե-
րը «վարպետի» անունը որ տային, լեղիներս կպատ-
ռեր, փախչող-փախչողի կլինեինք. որս դուլաբը կմրտ-
ներ, որս ծալքի մեջ կուչ կգար, ժամերով կկենար,

ձայն-ծալտուն չէր հանի— էսպէս սասան-սասանի կը
դայինք:

Երբ ես ավելի փոքր երեխա էի, վարպետի անու-
նը լսելիս մեկ ձիգ հասակով, երեսը չոր-չոր, սուր մո-
րուքով, շալե կապալով, մեկ ձեռքին տեր-ողորմյան,
մեկել ձեռքին կարմիր ճիպոտ— էտպիսի մի հրեշ էի
երևակայում: Երբ որ պապաս ձեռքիցս բռնեց, տարավ
վարպետի տուն և ինձ հանձնեց նրան— իր ձեռքով ա-
կանջս քաշածը ու ապտակ տվածը էն ոչինչ— մտքիս
մեջ էնպէս կարծեցի, որ ողջ-ողջ ինձ պատանքեցին և
սե հողը դրին... Որբի պէս վիզս ճուկ կանգնել եմ,
իսկը այն կապած-կապկապած մատաղի դառը, որ մինչև
ժամկոչի դանակ սրելը՝ սուս-փուս պառկել է նրա
ոտքի տակ...

Մկրտիչ վարպետը ծայապատիկ նստած էր մեկ
քառակուսի պատիկ մինդարի վրա— մեր ժամանակնե-
րը հիմիկվա պէս վարպետի տանը աթոռներ, նստա-
րաններ, սեղաններ չկար— երեսուն հինգ քառասուն ա-
շակերտներ էլ կողքե կողք, մեջքները պատերին ա-
րած, իրենց մինդարների վրա նստած, ձեռներին մի
մի պնակիտ կամ քերական-պնակիտ— տախտակի վրա
կպցրած տպագիր այբուբեն քերական-այբբենարան
գիրք: Դասերն էին սովորում. այն սասանական «ճի-
պոտը» վարպետի առջևն էր: Խօսովա պէս միտքս է.
երկայնքը հինգ չարեք կլիներ, բոլթ մատիս հաստու-
թյունը, ծայրին ծակ ուներ, ծակի մեջն էլ թել էր
անցկացրած, որ պատից կախվի: Աշակերտներից մի
երկուսին ճանաչում էի, բայց շատերին առաջին ան-
գամն էր տեսածս:

«Ձէ՛, ի՞նչու,— տասավ Մկրտիչ վարպետը, գուցե
որդիդ ուշադիր է լինում, դասը լավ է սովորում,
գուցե խեղճը իսկի չարությունն չի անում: Էն ծեծը որ
կա, չարերի ու ծուլների համար է... Դու իսկի լսած
չե՞ս. Տեր մեր Հիսուս Քրիստոս ասե՛ (երեսը խաչ
հանեց, պապաս էլ ետևիցս) օրհնյալ է փայտն (ճի-
պոտը վերցրեց և ցույց տվավ աշակերտներին), որով

լինի արդարություն... Դեհ, էտ էլ էտպես...

— Ձէ,— ասաւ պապաս,— իսկի էտպիսի բան կլի-
նի... Էն ավետարանի խոսքը կա ու կա, բայց երեխան
որ առանց ծեծի մեծանա, մեկ օր ինքը—հեռու տա-
նից տեղից —հորն ու մոր վրա ձեռք կբարձրացնի:
Աշխարհս էտպես եկել է, էտպես էլ պիտի գնա: Հիմա
դու, ինչ է՝ վարպետ ես, մեր հնուց կարգերը ոտքի
տակ պիտի տա՞ս, ի՞նչ է... Իհարկե, կարգդ աստված
հաստատ պահի... բայց երբ լսել եմ թե որդուս երես
ես տալիս, վախով չես պահում, երախտիքդ խնայում
ես նրանից, սիրտդ թող չցավի, թքել եմ ես քո գո-
ված իմաստությունիդ վրա... Ի՞նչ է, դու կարծո՞ւմ
ես թե ես որդուս տիրացու կամ վարդապետ եմ ու-
ղում անել... Էս չե՞ս ուղում,—ասաւ պապաս և բռնի
մատը խցկեց կողքի երկու մատների մեջտեղ...—Տեր-
տեր, վարդապետ, տիրացու, ժամկոչ էտ ամենը մեկ
տեսակի բաներ են:

Նայեաց սիրով հայրըդ գթած,

Քաղցած ենք, տուր՝ մեկ կտոր հաց...

Իհարկե, դրոց լեզուն գիտես, քերական ճարտա-
սանություն, աստվածաշունչ— ամենը կարդացել ես,
բայց ասելուցս ինձնից քեզ խրատ չլինի... «Էտ աստ-
ված-պապան Ադամ Նվալին որ ստեղծեց— թե որ գրել
կարդալը լավ բան էր, ինչո՞ւ իսկույն առջևները մեկ
քերական չդրաւ, չասաւ թե էս լավ բան է, սովորե-
ցե՛ք»: Ի՞նչպես է որ ողորմած աստված հատուկ իր
ձեռքով ստեղծած աղամորդուն լավություն չէր կամե-
նալ... Հը՞, ի՞նչպես ես, դորթ է ասածս թե չէ՞...
Բայց ես քեզ դրանից էլ խելոք, խելքի պառկելու բան
առեմ: Էտ գրել-կարդալ ասածդ ուրիշ հաշիւ ունի...
Էտ պատիկ երեխան որ կա, կատարյալ մի վայրենի
գազան է. ինչպես որ գազանին դնչկալով, չղթալով
կղսպեն, դառը կղարձեն, հենց էնպես երեխաներին
էլ գրել կարդալով կղսպեն, հոգիները ջանից կհանեն,
աչքերի լույսը կմալեն, կմաշեն. ասա դրանից հետո
երեխան օրինավոր մարդ կդառնա, վիզը կծռի, սրտի

մեջ ահ կուենենա, մեծի առջև ձեռքը խաչկապած կը-
կանգնի, մարդու սիրտ ցավեցնելու տեղ՝ սիրտ շահե-
լու կաշխատի, հարուստի ու իշխանի պատիվը կճանա-
չի... Ապա, ջանս, դու դիր կարդացող ես, իմաստուն
ես, բայց քեզնից տեղով գիտեմ գրել-կարդալու օգու-
տը:

Ասավ ու տեղից ելավ:

— Էհ, ինչպես որ ասի, էնպես էլ կանես. վարձդ
էլ ինչ որ է՝ չորս ամիսը մեկ կառնես:

Վարպետի վարձ տարեկան պիտի տայինք երկու
ռուբլի ասիզնացի, հիսուն հատ ձու, մեկ փովթ ա-
լյուր, մեկ հավ և մեկ բադ:

Պապան դնաց, ես մնացի: Վարպետս դարձավ ինձ
և ասավ. «Հաճե (ձո) պատիկ, անունդ ի՞նչ է»:—Մար-
տիրոս է, ասի. ձայնս փորիցս էր դուրս դալիս: «Հա-
ժե Մարտիրոս, ասավ, էս երկա՛յն ճիպոտը տեսնո՞ւմ
ես», հետո մինդարի տակից հանեց մի փալախա, «էս
Փալախան էլ տեսնո՞ւմ ես»:

Ողջ մարմինս փուշ-փուշ եղավ. երբ որ կարմիր
ճիպոտն և հաստ Փալախան տեսա, կարգին ջերմով
բռնվածի պես ամբողջ մարմնով դողացի:

«Հը՞, վախեցա՞ր,— ասավ վարպետս,— չտե լավ
իմացիր որ չարությունն արել ես թե չէ, տապանիդ
կաշին կալլոկեմ»:

Ասավ ու ճիպոտը ժը՛վ ժը՛վ ժը՛վ թափ տվավ:

— Հետդ քերական բերե՞լ ես,— հարցրեց հետո:

— Հա,— ասի ու քիսայիցս հանեցի մի հաստլիկ
գիրք կարմիր կազմով ու պղնձե կոճակներով:

— Էս ի՞նչ է,— ասավ վարպետը,— բեր, մեկ
տեսնեմ:

— Պապաս տվավ, ասի ու գիրքը իրան տվի:

— Հաճե ապուշ, սա քերականն է որ ձեռքդ տվել
են: Սա Նարեկ է ո՛ւ:

— Պապաս տվավ, ասի նորից, ուրիշ բան չգտա
ասելու: Ի՛նչ նրա քերականը գիտեի, ի՛նչ Նարեկը. էն
բոսլեին բացի ճիպոտից ու Փալախայից ուրիշ բան չէի

տեսնում աչքիս առջև: Ինձ էնպես էր երևում, որ տան
չորս պատերից ամեն տեղ ճիպոտներ ու Փալախաներ
են կախած, տղաների ձեռները մեկ մեկ ճիպոտ էին
երևում ինձ, ոտներն էլ մեկ մեկ Փալախա: Առաջին
անգամն էր վարպետի մոտ դնալս, աստված կսիրես,
ես ի՞նչ գիտեմ ինչ ասել է կարդալ, գրել, քերտ-
կան, Նարեկ:

— Անշնորհք, — ասավ Մկրտիչ վարպետը, — տղան
որ վարպետի մոտ է գալիս—էն գլխից ձեռքը քերական
կտան: Քերականը որ վերջացնի, պատիկ սաղմոս կը-
տան: Էն էլ որ վերջացնի՝ մեծ սաղմոսը կտան. նրա-
նից հետո ժամագիրք կտան, հետո ավետարան կտան,
էն վերջը Նարեկ կտան, էն էլ որ ավարտի, տսել
է, օրինավոր կարդալը վերջացրած կլինի, վարպետից
էլ դուրս կերթա: Բայց, ասուշի գլուխ, արի նայենք,
այսքան բան դու ե՞րբ պիտի ավարտես, որ Նարեկը
կարողանաս կարդառ... Նայիր էտ տղաներին, ո՞րը
չորս տարի է մոտս, որը երեք տարի է, մեջերը էնպես-
ներն էլ կան, որ հինգ տարի են սովորում, բայց մե-
կի ձեռքը Նարեկ տեսնո՞ւմ ես... Ձէ՛, տղաս, գիր
կարդալը էտ տեսակ հեշտ բան չէ՛. էս ներկարարին
կաթսան չէ որ տղային մեջը գցես հանես ու հոր ձեռ-
քը տաս՝ «ասա, որդիդ պատրաստ է»: Էյ որդիս, որ-
դիս, դեռ շատ պիտի աշխատես, ձեռքիդ ամին ու սա-
քիդ տապանը դեռ շատ պիտի բշտի ու քանի անգամ
կաշին պիտի փոխի, մինչև որ Նարեկին հասնես...

Ես գլուխս կախած լսում էի. ասածից էսքանը հաս-
կացա՝ որ մկան պես թակարդ եմ ընկել, մեջիցը տ-
ղատվելու ճար չունեմ, մեկ կողմից խիստ հայրս,
մյուս կողմից դեի պես վարպետս, էս կողմը կրակ,
էն կողմը բոց, որտեղ որ դառնայի՝ դժոխք էր:

Բայց դու ասածու ողորմությունը տես— մեռնեմ
նրա սուրբ անունին: Վարպետս պատից ասավ սնտկի-
տը, հինգ հատ գիր ցույց տվավ՝ այբ, բեն, գիմ, դա,
եչ, «Մինչև կեսօր էսքանը կսովորես, դասդ չտված
տեղիցդ վեր չկենտո ու տուն դնալ չհամարձակվես»:

Կարծեմ մինչև կեսօր ժամ կամ ժամուկես էք մը-
նում, ասել է՝ բավականին ժամանակ կար: Սկսեցի
սերտել. էնպես սիրով կարգացի, էնպես սիրով սովո-
քեցի, որ—սուտ չասեմ—քառորդ ժամվա մեջ էն դասը
սերտեցի: Գնացի կանգնեցի վարպետիս առջև, «դասս
դիտեմ» ասի: Տեսնեմ, ասավ: Ժլվլռ ժլվլռ ջրի պես
ասի:

— Այ ապրիս, ասաւ. հինգ հատ գիր էլի որ տամ,
ասաւ, կարո՞ղ ես սովորել: «Տեսնեմ, դուքե կարողա-
նամ», ասի:—Մեկ տեսնեմ շնորհքդ, ասաւ. դա՛ն, է՛ն,
ըթը՛, թո՛ն ու ժե՛ն տվաւ: Կհավատա՞ս, քառորդ
ժամ անցած չանցած, էն էլ սերտեցի ու գնացի սովա-
կի պես կարգացի վարպետիս առջև: «Շեն կենաս»,
ասաւ վարպետս. «էտ լավ է, շատ ապրես, Մարտի-
րոս, ա՛՛ֆերիմ քեզ: էլի հինգ գիր տա՞մ, էն էլ կա-
րո՞ղ ես սերտել»: Ես սիրտ առա:—Ինձ համար էն ի՞նչ
բան է որ, ասի. թեկուզ տասն ու հինգն էլ տուր, ա-
սի արդեն հանդգնացած. «Ձէ, տասնուհինգը շատ է.
մեկ անգամից կշշկլվես. տասը հատն էլ բավ է. ահա
քեզ՝ ինի, լյուն, խե, ծա, կեն, հո, ձա, դաա,
ճե, մեն, յի. հերիք է էսքանը»:

Գնացի տեղս նստեցի, բայց սիրտս սեղմվեց,
մտքիս մեջ կասկած ընկավ՝ իսկ եթե՞ չկարողանամ:
Ստոված հոգին լուսավորե, մամաս ինձ մեկ բան սո-
վորեցրել էր՝ «Երբ որ մեկ բանի ետեից ես ու նրան
հասնել ես ուղու՞մ,—ասել էր մամաս,—մտքիդ մեջ սուրբ
Սարգսին կանչիր. «սուրբ Սարգիս. դուն նեղացածիս
հասնես» ու երեք անգամ երեսդ խաչ հանի՛ր»:
Հիմա ես մտքիս մեջ էս աղոթքը ասի, բայց երեսս խաչ հա-
նել թե ամաչում էի և թե վախենում: Պատիկ էի, բայց
էլի ճարտար էի. կամացուկ ձեռքս վարտիկիս գրպա-
նը կոխեցի և էնտեղ խաչ հանեցի ու միամտոված սկը-
սեցի, երրորդ դասս սերտել: Հինգ անգամ իրար ետե-
վից կարդացել էի կարդացած չէի—դու էս հրաշքին
մոտիկ արա—էս էլ ջրի պես սովորեցի:

Հիմա բանը էնտեղն է հասել, որ ինքս ինձ չեմ

համապատասխան. մտքիս մեջ ասում եմ. «էս երա՞զ հո չէ, քնի՞ս մեջը հո չեմ»: Ձեռքս ծոծրակս եմ տանում, գլուխս քորել եմ ուղում, իբր թե օջիւններն են կծում— մինչդեռ երեկ մամաս ինձ տաշտը նստացրել է, լավ լվացել է, գլուխս էլ սանրով էնքան քերթել է, բոլոր օջիւնները կոտորել է, որ օջիւ չէ, մեկ անեծք էլ մնացած չէ— բայց միտքս էն է որ եղունգովս ծոծրակս կամթեմ, որ տեղով իմանամ՝ երա՞զ է էս, թե իրականություն: Ծոծրակս կամթում եմ. եղբայր, ցավ եմ դգում: Ա, կասեմ մտքիս մեջ, երազ չէ եղել: Ես էլ էտ էի ուղում...

Վերջապես կերթամ՝ վարպետիս առջև ցցված կրկանգնեմ, «դասս գիտեմ» կասեմ ու ուղղակի մարդու աչքի մեջ կնայեմ: Վարպետս տեղից վեր է թռչում, «էս ի՞նչպես շուտով սովորեցիր», ասում է: Ես սուս կանգնել եմ, մտքիս մեջ խնդում եմ վրան: Մի քիչ կենալուց ետո, «Ձի լինի՞ թե, ասում է, էն գլխից գիտեիր այբուբենը և հիմա գիտեցած դասերդ եկել ես նորից տալիս», ասում է:

— Ձէ՛, աստված վկա, ասում եմ, էսօր առաջին անգամն է պնակիտը ձեռքս, ասում եմ:

«Աո՞րթ», ասում է մարդը:

— Հա, ասում եմ:

Մարդը զարմանում է:

Ախար դուրթ էլ զարմանալու բան էր. քաղաքի հիմք դրելուց ի վեր էսպիսի բան տեսնված էլ չէր, լաված էլ չէր.

— Որ էնպես է, արի նայեմ, դասդ ասա:

Ձուրի պես դասս տաի:

— Այժմ թարս կարդա՛. մեկ տեսնենք, ասում է, այսինքն յի, մեն, ճե, դաթ, ինչ որ է:

Թարսից էլ կարդում եմ. մարդը էլ ավելի դարձմանում է:

— Մյուս դասերդ էլ մի՞տդ են, մոռացե՞լ չե՞ս, ասում է:

— Ձէ՛, մոռացած չեմ, ասում եմ:

— Ասա՛, ասում է:

էն էլ առանց շունչ քաշելու զըմբռն զըմբռն ասում
եմ:

— Թարս կարդա՛, ասում է:

Թարս էլ կարդում եմ: Մարդու երեսը մեկ տեսակ
կլինի: Ծոցից ժամացույցը հանում է, նայում է—
մինչև կեսօր էլի ուղիղ մեկ ժամ է մնում:

— Մինչև դպրոց արձակելը պնակիտդ վերջացնել
կարո՞ղ ես, հարցնում է:

«Տեսնեմ՝ գուցե կկարողանամ», ասում եմ:

— Է՛, դնա սովորի՛ր, ասում է, ու սկսում է
մշտանների դասերը նայել: Ճիշդտոն ու ֆալսիտոն տեղե-
րից շարժվում են ու իրենց շնորհքը ցույց են տալիս:
Տղաների ճիշդ ու աղաղակների, լաց ու գոչումի, մեջ ես
մնացած բոլոր գրերն էլ սովորում վերջացնում եմ,
այբ սե—աս, վե՛վ այբ—վա, ասվա, ծա ինի մեն—
ծիմ, ասվածիմ, էտ է կապում եմ, բոլորովին պատ-
րաստ դնում նորից վարպետիս առջև կանգնում, էն էլ
պատասխանում եմ: Մարդու լեզուն պապանձվում է,
խոսք չի կարողանում ասելու, և մենակ էս է ասում.

— Մարտիրոս, մեկօր դու մարդ պիտի դառնաս:

Ուրախ-ուրախ տուն եմ գնում և տեղն ու տեղով
մամայիս եմ պատմում: Մամաս սրտի ուրախություն-
նից հայ-հայ ճաքվում է կինամարդը, ինքն իրան
բռնել չի կարողանում ու իսկույն դնում է հարևաննե-
րի մոտ և ասում է թե՛ հսպես, հսպես որդի ունեմ ու
իմ պատմածի վրա տասնասյատիկ իրենից է ավելաց-
նում, հնարում է թե՛ կես ժամվա մեջ որդիս էնքան
բան է սովորել, որ տիրացուի չափ, գուցե ավելի էլ
գիտի. ես ինչ գիտեմ, շտե՛, հոգևոր կառավարու-
թյունից ուրախ պիտի տան ինձ ու, առաջնորդը ինձ
գրագիտության համար իրեն մոտ պիտի վերցնի ու,
ասում է էլի, բան չունես: Կինամարդ չէ՞, մայր չէ՞,
սրտի մուրազները եղած-արծածի պես ասում է, պատ-
մում և մի կողմը քաշվում:

Բայց պապաս մեկ անգամից չհավատաց. «Սուտ է
ասում շան ցղնածը», ասավ, երբ որ մամաս նրան էլ

տվալ զինջիրմեիս ծառի տեղը) — բռնի կտար:

Ինձ որ տեսալ՝ «Հաճե՛, ինչո՞ւ էտպես շուտ ետ
դարձար, հարցրեց, կերակուր չկերա՞ր, ի՞նչ»:—Ձէ,
կերա ասի: «Է՛յ, մի քիչ հանգստանայիր դեռ», ա-
սաց:— Հանգստացա, ասի:—«Լավ, ասալ, ուզում ես՝
էստեղ խաղա, թե չես ուզում՝ գնա՛ սենյակը նստի՛ր»:
Քերականս ցույց տվի իրան, «ահա պապաս առալ»,
ասի:—«Լավ, ասաց, տղաները որ դան, կսովորես»:—
Ձէ, ես հիմա եմ ուզում սովորել: Դաս տուր ինձ ա-
սի... «Ի՛, ասալ, ի՞նչ էտքան շտապով: Չլինի շու-
տով սովորել, խալՓա լինել ես ուզում, որ ինձ պես ե-
րեխաներ կարդացնես», ասալ հանաք անելով:

Ես բան չասի, սուս կեցա, որովհետեւ իսկի մտքո-
վրս անցած չէր վարժապետ կամ տիբացու կամ տեր-
տեր լինել. էնքան ուզում էի՝ մամայիս, հարեանների
առջև պարծենամ թե՛ նայեցեք վրաս, ես ինձ համար
մեկ բան եմ: Երեխայություն, էնպես չէ՞:

Վարպետս ձեռքիցս առալ քերականս, մեկ երեսը
դարձրեց — էն արդեն պնակիտի վրա սովորել էի — «Ա-
հա քեզ դաս», ասալ ու՛ այր խե չա, բեն ծա պեն
դասը. գնա՛, սերտիր, ասալ, երեխաները որ հա-
վաքվեն, ես էլ որ տեղս նստեմ, կգաս դասդ կպատաս-
խանես:

Գնացի սենյակը, տեղս նստեցի ու սկսեցի կար-
դալ: Ի՞նչ տեսնեմ. իսկի դժվար չէ եղել, էլի նույն
այր բեն դիմ դան էր. էտ էլ շուտ սովորեցի: Վար-
պետս դեռ պարտեզումն էր, զամուսնդի տերեւներն էր
փետում ու մեկ տուփի մեջ շարում: Գնացի մոտը՝ «դա-
սըս դիտեմ» ասի: Մարդը ապշեց, բայց բան չասալ,
առանց մեկ սխալի դասս ծայրեծայր պատասխանեցի:
«Լավ, ասալ, այժմ էս առ՝ այր թե ճե ու, բեն ինի
մեն սե, ինչ որ է»: Նորից գնացի տեղս. աչքի անց-
կացրի նոր դասս, տեսնեմ՝ էն էլ հեշտ է եղել, էլի
իմ գիտցած այբբենդիմդան է, էնքան որ գրերը մեջե-
մեջ շարված են: Նորից գնացի վարպետի մոտ, դասս
լավ պատասխանեցի: Ինչ խոսքս երկարացնեմ. դեռ
տղաները նոր էին սկսել հավաքվել — սուտ ասած չլի-

նեմ— գուցե տասը դաս պատասխանեցի ու հասա ամեն-նե-զերին, ու մինչև երեկոյան զանգերը գրեթե գրքի կեսը անցա:

Պապայիս ասի, պապա չհավատաց, կարծում էր թե սուտ էի ասում. բայց երևում էր որ սկսել էր արդեն ավելի ինձ սիրել, միայն տաքանալ: Ով գիտի, գուցե մարդը—աստված ողորմի հոգուն— միտք էր անում «էս լակոտի ասած քառներորդ մասն էլ դորթ որ լինի, էլի վատ չէ»: Մամաս խո խեղճը տեղ չի դրանում նստելու. սրտի խնդումից ինչ անի չանի, իսկույն իր տոնական մետաքսե շորը քանդում է ու ինձ համարս. Գեորգի օրվա դեղեցիկ շոր է ձևում. մեծաս էլ (մեծ մայրս, տատս) իր ծածուկ սունդուկից հանեց մեկ թանկագին թաշկինակ, գուցնը վարդի պես կարմիր, մրան՝ սիրամարդի պոչի աչքերի պես կանաչ-կապույտ նախշերով, ու ինձ փողպատցու բախշեց. պապաս էլ խոսք տվավ որ վաղը առավոտյան կանուխ բազար գնա, վարտիկցու կապույտ նանկա առնի ու մեկ ջուխտ դեղին սափիանե կոշիկ գնի:

Մարդուս լեզուն կարճ ող է սրտիս խնդումը մեկնել... Կհավատաս, էն րոպեին ինձ մեկը թաղամորտ-թյուն տար— աղամորդու համար դրանից լավ էլ ի՞նչ բախտ կա— ես էնքան ուրախ չեի լինի, ինչքան որ էն երեկոյան ուրախ էի... Վերջապես մյուս օրը, մինչև կեսօր քերականս ծայրեծայր ավարտեցի ու բերի պապայիս տվի, «Ահա, պապա, ասի, անվնաս հանձնում եմ քեզ քերականս, ասի, էլ ինձ պետք չէ. հիմա կարգը եկավ պատիկ-սաղմոսին»:

Պապաս որ լսեց՝ ապշած բերանը բաց մնաց: «Հա՛ճե, դո՞րթ ես ասում», ասավ:— Սպա սուտ պիտի ասել, ի՞նչ, ասի: «Հանաք ես անում շան ցղնած»:— Ի՞նչու հանաք պիտի անեմ, ասի պարծենալով, որ չեմ հավատում, գնա՛ վարպետիս հարցրո՛ւ:

— «Հայդե, գնանք» ա՛սավ մարդը— աստված ողորմի հոգուն— ու գդակն առավ, շտապ շտապ գնաց, ես էլ ետևից գնացի: Երբ որ վարպետիս տունը մտանք.

«Բարեւ, վարպետ, աստվ պապաս, ի՞նչեր է ասում էս շան ցղնածը, աստվ ձեռքով վրաս ցույց տալով, ղո՞րթ է սրա ասածը թե՛ երեկ ու այսօր համ պնակիտը վերջացրել է, համ էլ քերականը»։— Հա՛, աստվ Մկրտիչ վարպետը, ղո՞րթ է, ղո՞րթ, հիմա նրա համար մեկ պատիկ-սաղմոս պիտի գնես, էլի մեկ դաստաթուղթ, որովհետեւ, մեր կանոնով, քերական կարդացող տղան դեռ գիր չի գրի, բայց պատիկ-սաղմոսը որ սկսի, գրելուն էլ պետք է սովորի։ Էսպես է մեր կանոնը։ Հա՛, էլի, թանաք ու գրիչ էլ առ ու տուր իրան. դրանք էլ պետք են գրելու համար։

«Հա՛յ, շան կաթ կերած, աստվ պապաս սրտի ուրախությունից. այ ապրե՛ս, Մարտիրոս, ապրես. մեռնելը կկարծեի, էտ տեսակ իմաստուն եղածդ չէի կարծի...» «Տիրացու ախպեր, դարձավ նա վարպետիս, խեղճը ասում էր, ասում էր— ես չէի հավատում. մի ասիլ ասածը ղո՞րթ է եղել։ Հայ մայրդ մեռնի, էսպիսի էլ դարմանալի բան... Հիմա, վարպետ, ախր քեզ էլ մեկ բանով շնորհակալ պիտի լինե՞նք թե չէ՞...»։— Էյ ի՞նչ, աստվ վարպետը սուտ մուտ քաշվելով. առջևներս օրեր շատ, մեկ օր երեւի ամեն բան իր ճամփան կգտնի... «Ճամփան ո՞րն է, հենց էստեղից ուղղակի ոսկերչու մոտ պետք է գրե՞նանք, մեկ տետք արծաթե մատանիք պիտի պատվի՞րենք»։— Ի՞նչ ես էտպես շտապում... դե՛... աստուծով... տեսնենք... դուցե...

Մարդը սրտի ուրախությունից խելքն ու գլուխը կորցրել էր։

Ինչպես որ ասել էր, էնպես էլ արավ պապաս. խսկույն գնաց ոսկերիչ Մելքոնի մոտ, մեկ հաստիկ, վրան կնիքով մատանիք առավ, հետո գնաց դեղավաճառ Սարգսից մեկ պատիկ-սաղմոս գնեց, — հետն էլ պարծեցավ մամայիս պես, մեկի վրա տասը ավելացնելով, և տուն բերեց։ «Ահա քեզ պատիկ-սաղմոս, աստվ, բայց շան երես, տես, շուտ չպրծնես, թե չէ՞ փողս գրքիդ հերիք կանի՞», ախավ, հանաք անելով։

Իսկույն գիրքը ձեռքս առա, բայց արի ու սկսեցի ինձ համար կրճկրճալով կարդալ: Սկզբում մի քիչ դժվար երևացին վանկ-վանկ չգրած խոսքերը, բայց կարդալով, կարդալով, բավականին ընտելացա ու մինչև կերակուրի պատրաստ լինելը՝ գիրքը ձեռքիցս վայր չդրի:

Կեսօրից հետո որ վարպետիս մոտ գնացի, փքված հպարտ-հպարտ վարպետիս մոտեցա, էն արծաթե մատանին ձեռքը տվի, «Պապաս բարե արավ, պսի, էս քեզ դրկեց, բարի վայելես: Էս պատիկ սաղմոսն էլ ինձ համար առավ», ասի:—Շեն կենա, ասավ վարպետս ու մատանին մատին հագավ ու ինձ էլ նոր առած գրքից դաս տվավ:

«Էս մի քիչ դժվար կլինի, ասավ, բայց որ աշխատես, կամաց-կամաց կվարժվես»:

Գնացի, տեղս նստեցի ու սկսեցի կարդալ: Չորս անգամ որ ետև ետևից կարդացի դասս, համարյա թե բերան սովորեցի: Եկա վարպետիս առջև, էն տերտերի նման ձայնով որ «երանյալից» կարդացի, մարդը բոլորովին ապուշ կտրվեց, բերանը բաց մնաց: Երկու դաս որ էլի պատասխանեցի, «Հերիք է, ասավ վարպետս, հիմա թուղթ առ, ծալի՛ր, տետրակ կարի՛ր, բեր ինձ, քեզ համար տողեմ, օրինակ էլ տամ որ դրես»։ Էնպես էլ արի: Բայց գրածս կարդալուս պես շնորհքով չէր, գ, դ, շ, չ, ո, ս, խիստ չարչարեցին ինձ: Օրինակին որ նայում էի, կարծես հեշտ կերևային, բայց երբ գրիչը ձեռքս առա ու սկսեցի գրել, մատիս տակից ուրիշ տեսակ բաներ էին դուրս գալիս, օրինակին իսկի չէին նմանում: Մեկ էլ էս, որ առաջին անգամից իսկի չէի կարողանում տողի վրա ուղիղ գրեմ. կամ գրիչս էր դեպի վեր գնում, գրերս վերևի տողերին էին կաշում, կամ էնպես ցած էր գնում, որ ներքևի տողին էին հասնում: Չոռով-մոռով մեկ երես բան գրեցի հայ-հայ երեկոյան զանգի ժամանակները, տետրակիս երեսին հինգ-վեց տեղ թանաք էր թափել, տեղ-տեղ էլ գրածիս վրա երեսիս քրտինքը կաթել էր,

Թանաքը փռվել էր, ուրիշ տեղ էլ թաց-թաց գրածս
թևովս փշացրել էի. վերջապես ջնջոցի պես մեկ կեղ-
տոտ բան տարի ցույց տվի վարպետիս: Գրածս տեսավ
թե չէ, վարպետս կարծես ուրախացավ: «Ապա, ջանս,
ասավ, դու կարծում էիր թե գրել-կարդալը հե՞շտ,
բան է: Չէ՛, բալաս, էտ հեշտ, շուտով վեր-
ջացնելու բան չէ՛. մենք մինչև էս տեղը
հասել ենք, գիտե՞ս՝ ինչեր ենք քաշել: Տղան մինչև
մեկ դույլ (վեղրո) թանաք չվիթի ու երեսուն դաստա
թուղթ չփշացնի, լավ գրել կսովորի՞: Գրելը կարդա-
լու պես հեշտ չգիտենաս. կարդալը ի՞նչ բան է որ,
նրանից էլ հեշտ բան կա՞ որ: Քոռ պառավ ու քավթառ
նանին էլ լավ վարպետի մոտ որ տաս, կարդալ կսո-
վորի: Ծնորհքը գրելն է»:

Տղաներն այնպես բարձր-բարձր ծիծաղեցին, որ
ամոթից աչքս մուժ կոխեց, սիրտս լցվեց, կցեցի հե-
կեկալով լաց լինել: «Հա՛ժե, ի՞նչու ես լաց լինում, ա-
սավ վարպետս, ո՛ւյ, մեծսիրտ տղա ես եղել: Էտ-
պես հպարտ եղածդ չգիտեի: Ես քեզ մեկ խոնարհ տը-
ղա գիտեի, մի ասիլ որ փորիդ մեջ չար սատանա ես
ունեցել... Հա՛ժե հիմար, դու ե՞րբ ես լսել, որ մեկ
տղա առաջին անգամից, գրիչը ձեռքը առած չառած
պարզ գրի: Էտ դու կարծո՞ւմ ես թե քերականը որ
լրպրու լրպրու կարդացիր պրծար, ամեն բան էլ էտպես
շուտով պիտի սկսես ու վերջացնես: Չէ՛, ջանս, գրել-
կարդալը էտքան հեշտ բան չէ: Հեշտ բան ուզո՞ւմ ես—
գնա՛ գետինը փորի՛ր, ջուր կրի՛ր, ժամի դռանը մու-
րա՛— շտե, քեզ հեշտ արհեստ, իսկ գրել-կարդալը
հեշտ արհեստ չէ: Դու շատ քիթ վեր չքաշես, որ
պատիկ քերականը շուտով վերջացրի: Քերականը
ի՞նչ հորս ցավն է որ. էն դեռ գրել-կարդալուն առաջի
երեսն է: Մեկ տեսնենք պատիկ-սաղմոսն էլ վերջաց-
րու՝ մեծ-սաղմոսը սկսիր, մեծ-սաղմոսը վերջացրու՝
ժամագիրքը սկսի՛ր. էն էլ որ վերջացնես՝ ավետա-
րանը ձեռքդ առ, էն էլ վերջացրի՛ր՝ Նաբեկը կարդա՛,

էն էլ կարդացիր՝ հետո Չամչյան կա, Չամչյանից հետո
տրամաբանություն՝ կա, տրամաբանությունից հետո՝
ճարտասանություն կա կարդալու, էն էլ կարդա-
ցի՛ր... ո՞ր մեկն ասեմ, նրանց տեղը չա՛տ... Ապա,
պարոնս, դու ի՞նչ գիտեսիր»...

Տղաները նորից վրաս ծիծաղեցին. ես նորից քնատ
ընկա:

Մինչև էս օրս հասկացած չեմ, ինչու էտպիսի
խոսքեր ասով վարպետս: Հոգիս վկայում էր որ ես
վատ, անպիտան, անպետք աշակերտ չէի, էտ կծու
խոսքերին, էտ ծաղրին արժանի չէի: Էն էլ լավ գիտեսի
որ ընկերներս որը մյուսներին նայելով, որն էլ նա-
խանձից էին ծիծաղում վրաս, բայց վարպետիս էտպես
հետո ժաժ եկածը չհավանեցի, դժվարս եկավ: Իսկ
նա չգիտեր թե ես իրեն ինչպես սիրել էի, էս սուրբ
ժամը վկա՝ որ (ասով մատովը Լուսավորչի դանդա-
կատունը ցույց տալով) պապայիդ, մամայիդ մեռցը-
րու՝ ասեր, կմեռցնեսի, էնչա՛մի սիրել էի էտ անպիտան
մարդուն: Քեզ ի՞նչ ասեմ. էտ մարդը առաջին եկած
օրս, առանց պատճառի առներ վար կախեր ինձ, ոտ-
քիս Փալախա զարներ— էնչա՛մի սիրտս ցավեցրած չէր
լինի, ինչպես որ էտ խոսքերովը... Դու ի՞նչ կասես,
հայ-հայ հիսունուհինգ տարի կլինի, դեռ մտքիցս ելած
չէ... Մեկ մեկ ժամանակ միտք եմ անում՝ չլինի թե
նախա՞նձ էր... մյուս կողմից ես էլ կասեմ՝ դեռ ի՞նչս
էր տեսել, որ նախանձվեր... Սուտ չէ, դորթ է, եր-
կու օրվա մեջ ես էն արի, ինչ որ գուցե ուրիշները
երկու տարվա մեջ չէին անի, բայց ինչպես որ վար-
պետն ինքն էլ իր բերանով ասով, իմ արածս դեռ
գրել-կարդալու առաջին երեսն էր, էնտեղ գուցե դեռ
հազար երեսներ մնացել էին՝ մեկ մեկուց դժվար...

Էտ չար ժամին իմ և վարպետիս միջից սև կատու
անցավ. հոգիս զգաց որ կամ ես էտ մարդու գլխին
մեկ խաթա պիտի բերեմ, կամ նա իմ գլխիս... Ա՛խ,
հայ վա՛խ, ի՞նչու էն իրիկունը, տուն որ դնացի, էտ
ամեն բանը տեղով-տեղով հորս մորս չասի, որ նրանք

էլ քաշելին, առնելին ինձ նրանից ու մեկ ուրիշ վարպե-
տի տային... Բայց սուս կեցա, մարդու բան չասի,
դարդս սրտիս մեջ խորունկ թաղեցի, հետն էլ թաղեցի
իմ բախտս ու ջահել արեւս...

Մի կտոր ժամանակից պատիկ-սաղմոսն էլ վերջա-
ցրի. պապաս մեծ սաղմոս առավ, մեկ ամսից էն էլ
պրծա, ձեռքս ժամադիրք առա կարդալու, երկու-երեք
ամսից ժամադիրքն էլ պրծա՝ ավետարանը սկսե-
ցի: Էտ միջոցին դիրս էլ կամաց-կամաց կարդի ըն-
կավ, էնպես որ եթե իմ ու վարպետիս ձեռք կողքե-
կողք չդնեիր և մեկ լավ չնայեիր, դուցե շատ զանա-
զանություն էլ չնկատեիր:

Անցավ էսպես մեկ տարի: Ես արդեն Նարեկն էլ
պրծել էի, Չամչյանի քերականությունը սկսել էի:
Վարպետս միջից տեղ-տեղ կարդալ կտար, ինչպես որ
սաղմոսն ու ավետարանը, տեղ-տեղ էլ բերան սերտել
կտար, բայց իսկի խելքս չէր պառկում թե դա ի՞նչ
տեսակ բան է... Խոսքի միտ՝ ի՞նչ ասել է՝ «փառ,
փառի, ի փառե, դփառ», ի՞նչ ասել է էտ, դրա բուն
միտքն ի՞նչ է, ի՞նչ է ուզում ասել, ի՞նչ է ուզում
հասկացնել, ի՞նչ է ուզում սովորեցնել, այսին-
քըն՝ ուզում եմ ասել, թե՛ դրա օգուտն ի՞նչ է:
Էլի սաղմոսը, ժամադիրքը, ավետարանը կարդա-
լիս դիտելի որ աղոթք են. ես էլ որ չհասկանամ,
միտք էի անում, աստված կհասկանա հո՞ և իրեն տը-
ված փառարանություններս ընդունելի կլինե՞ն հո:
Բայց այդ Չամչյանի միջի «փառ, փառի, դփառեն»
իսկի բան չհասկացա— հիմա էլ չեմ հասկանում, դու-
ցե էնպես էլ չհասկացած պիտի մեռնեմ: Ինքս ինձ
միտք եմ անում. «կամ էտ մեկ անպետք դատարկ բան
է, դրանցից մարդուն ոչ մի օգուտ չկա, կամ դրա
միտքը վարպետս ինքն էլ չգիտի»:

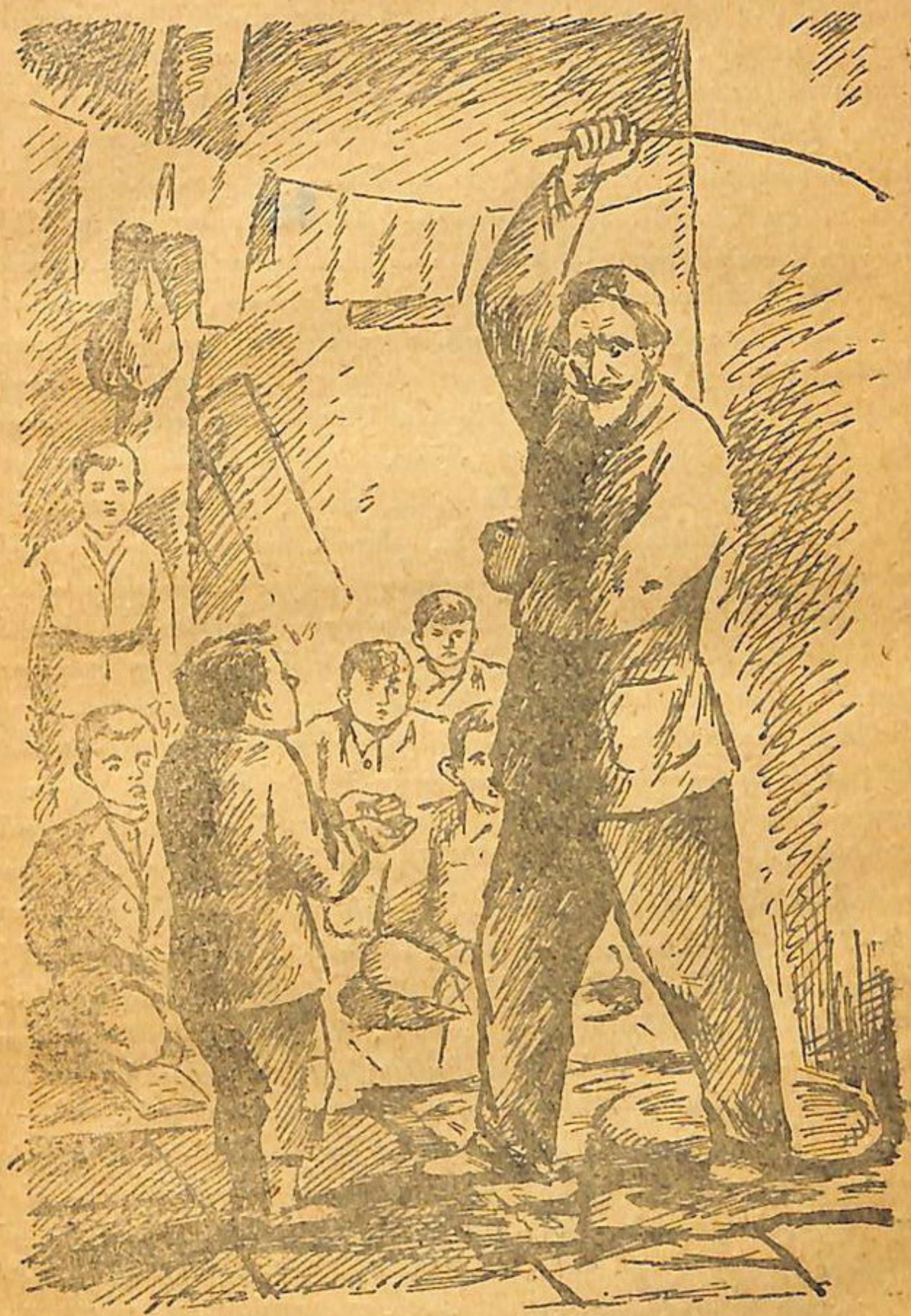
Մեկ օր, ինչպես կլինի որ վեր եմ կենում վարպե-
տիս ասում. «Վարպետ, էտ քերականությունից, ա-
սում եմ, մարդ ի՞նչ է սովորում», ասում եմ: «Էտ
քո խելքի բանը չէ՞, ասում է, երբ կմեծանաս, ասում

է, էն ժամանակ կիմանաս», ասում է:—«Թե որ—ես էլ դառնում եմ իրեն ասում— թե որ մեծանալուցս հետո պիտի հասկանամ, ասում եմ, ավելի լավ էն չէ՞ որ, ասում եմ, թող դեռ մեծանամ և հետո սովորեմ. չը-հասկացած բանը սովորելը ի՞նչ չա՛հ», ասում եմ:— Էստեղ արի, էստեղ: Մոտն եմ գնում:— Ձեռքիդ ամիւր բաց արա՛, ասում է: Վախենալով, բայց էլի բաց եմ անում ամիս... Մեկ կխփի էն ճիւղոտով, մեկ էլ կխը-փի, մեկ էլ կխփի. «Շտե՛ քեզ քերականության մեկ-նությունն ու օգուտը. հիմա հասկացա՞ր: Գնա՛, տեղդ նիստ և մեկ էլ խելքիդ կտրած չկտրածը դուրս չտաս»:

Այիս գնդակի պես ուռեց. կապույտ հետքերը չորս-հինգ ամսից հազիվ անցան, շաբաթներով չէ թե գրել, մեկ ասեղ էլ չէի կարող վերցնել— էնպես կսկը-ծում էր ձեռիս ամեն մի պճեղը: Էլի սուս կեցա, պա-պայիս, մամայիս բան չասի: Հարցրին՝ «Ինչու ձեռք ուռել է», ասի թե՛ «Վարպետիցս ետ դալու ժամանակ ոտքս քարին դեմ ընկավ, սայլի ճանապարհի վրա գը-լորվեցի, էտ միջոցին մեկ սայլ մատերիս վրայով ան-ցավ»:

Կես տարուց մեծ քերականությունն էլ ծայրե ծայր վերջացրի, հերթն հասավ տրամաբանությանը. բայց էտ գիրքը դեղավաճառի մոտ չգտնվեց, եղած չեղածը քաղաքի մեջ մեկ հատիկը կար, էն էլ Օ... օղլուի մոտ էր: Կամա ակամա պիտի Ստամբուլից ապսպրվեր: Մինչև որ գիր գրեցինք, փողը դրկեցինք, մինչև որ էտ տրամաբանությունը ձեռներս հասավ, անցավ կես տարի: Էտ միջոցին ես մեկ անգամ էլ ծայրե ծայր քաղվածք արի, Չամչյանի քերականությունը:

Ես գիտեի թե տրամաբանությունը որ դա, էտ տ-նօգուտ «փառ, փառի, փառիվ, փերյալ եմ, փերյալ ես, փերյալ է», դերբայ, կոչական, ա-ծական, իգական-ից կադատվեմ: Բայց երբ տրամա-բանությունը ձեռքս առա ու սկսեցի երես երեսի ետե-վից, երես-երեսի ետևից բերան սերտել, էն ժամանակ տեղով հասկացա որ դրել-կարդալը հեշտ արհեստ չէ

եղել ու մեկ-երկու տարվա մեջ չի վերջացվի: Դժվա-
 րը էն չէր, որ օրը կամ երկու երեք երես բան բերան
 անէի, էտ դատարկ բան է. էն ժամանակ էնպես սուր
 միտք ունեի, որ ավետարանից կամ աստվածաշնչից
 գլուխ-գլուխ բերան սերտելը ինձ համար մի գավաթ
 ջուր խմելու պես մեկ բան էր: Դժվարն էն էր որ բե-
 րանս կըլլար, գլուխս չէր մտնում, չէի հասկանում—
 հիմա էլ էտպես է հո—բայց էն ժամանակները մեջս
 ուրիշ կրակ կար, մեկ անկշտում ծարավ կար նոր-նոր
 բաներ իմանալու, ամեն բանի արմատը, իսկը գիտե-
 նալու, խոսքի վրա՝ ինչո՞ւ մեր ձմեռը բուք ու սառ-
 նամանիք է, իսկ Երուսաղեմում— մղղըսիների ասե-
 լով— իսկի ձմեռ չկա. ինչո՞ւ մեր տեղը ամառը տաք
 է, իսկ Սիրիբի կողմերը, դեռ էն կողմերն էլ, ասում
 են թե՝ ամառ բոլորովին չի լինում, տարի-տասնեկեր-
 կու ամիս ձմեռ ու բուք է, ինչո՞ւ գարնանը կռուկե-
 ները, վայրենի սաղերը, արագիլները հարավից դեպի
 հյուսիս են գնում, ինչո՞ւ աշնանը էլի նորից ետ են
 դառնում. ի՞նչու ծովի ջուրը աղի է, ինչի՞ց է գոյա-
 նում փայլալին ու կայծակը, ձյունը, անձրևը ու կար-
 կուտը. դո՞րթ է էտ ծեր մարդկանց ասածը թե ամպը
 Եղիտ մարգարեի սայլի ակերից է գոռում, ի՞նչպես են
 տպում գիրքը, ի՞նչպես են գործում դառ փայրչան,
 մախմուրը, ի՞նչպես և ի՞նչից են շինում էս մեր պա-
 տուհանների ապակին... Հարցնելու, իմանալու, սո-
 վորելու բան չա՛տ, ո՞ր մեկը ասեմ... Բայց ո՞ւմից
 իմանայի, ո՞ւմը հարցնեի, ի՞նչ հնարով սովորեի...
 Երևի, ինքս ինձ միտք կանեի, կա էնպիսի մարդ, որ
 էտ ամենը գիտի, կա էնպիսի գիրք, որտեղ էս ամենը
 գրված է, բայց ո՞րտեղ գտնեմ էտ մարդուն, ո՞ւր է
 էտ գիրքը, ծովի ո՞ր անդունդից հանեմ... Մեկ էլ՝
 որ գիրքը գտնեի ի՞նչ օգուտ, որ հասկանալու չեմ,
 որովհետև էնքան գիրք որ համարյա թե ամենն էլ բե-
 րան սերտեցի, ինչպես կասեն հում հում կերտ ու մի-
 ջից բան չհասկացա, էն գրքից էլ ի՞նչ պիտի հասկա-
 նամ... Կա՞րդյոք աշխարհքիս երեսին էնպիսի մարդ,

որ կարողանար ինձ գիրք հասկանալ սովորեցնել...
Թե՞ ամենքն էլ ինձ պես գիրքը չհասկացած բերան սո-
վորել են և հետո անունները իմաստուն, վարդապետ,
սիրացու, վարժապետ է եղել:

Էսպիսի մտածմունքների մեջ էի գիշեր ցերեկ...
Հարվում էի, մաշվում էի... չորս կողմս մեկ խելոք
մարդ չկար, որ սրտիս դարդը առջևը վիթեի, որ էս
կասկածները կամ հաներ մտքիցս, կամ մեկ ուրիշ
ծար ցույց տար: Առավոտյան անկողնից վեր կկենայի,
մամայիս կտեսնեի, երեկոյան աչքիս առջև միշտ պա-
պաս էր. էտ ողորմելիներից ի՞նչ պիտի հարցնեի, ի՞նչ
պիտի սովորեի: Մամա— աստված ողորմի հոգուն—
սիրտս շահել որ ուզենար, կառնե՞ր՝ ձեռքով փախլավա,
խուռապիտ, տեսակ-տեսակ հարվաներ կեփեր, կղներ
առջևս, կարծում էր թե դրանով ինձ մեծ բախտի
հասցրեց. էն էլ ասենք՝ խեղճի ձեռքից ավելի ի՞նչ
կգար: Պապաս էլ— աստված հոգին լուսավորե—բերա-
նից կկտրեր ու ինձ համար գրքի, թղթի, գրչի փող
չէր խնայի—խեղճ մարդու վաստակածը քանի՞ կոպեկ
էր որ— նա էլ կարծում էր թե դրանից ավելի որդի
սիրել չի կարելի. հետո երկուսն էլ դարձանում էին
թե ի՞նչու ես ժամանակ-ժամանակ սրտիս նեղություն-
նից հայ-հայ միսս եմ ուտում...

Էսպիսով կես տարի էլ անցավ:

Գարնան ժամանակներն էր: Մեկ օր առավոտյան
վաղ վարժատուն դնացի: Վարպետը պարտեզում փոս
էր փորում, հենց կնտեղ, որտեղ որ բանվորդ էս բո-
պեիս փորում էր, և ուզում էր մի ազնիվ ծիրանի ծառ
տնկել, նրա կնիկն էլ պատի մոտ մաղդանոս, տարխուն
ու տեսակ տեսակ ուտելու կանաչեղեն էր որոնում: Մո-
տեցա ու «վարպետ, ասի, հոգնել ես, ինձ տուր բա-
հը, քիչ էլ ես փորեմ»:—Առ, ասավ, տվավ ինձ բահը
ու ինքը դնաց շուշանների, կակաչների, սմբուլների
վրայի հողը շուռ ու մոռ տալու, որ ջահել տերեւները
դուրս գան: Է՛տ միջոցին հարեանի դռնակից մի կի-
նամարդ գլուխը ներս փոթեց. «Հաքա, Անուշ, էստե՞ղ

ես», հարցրեց:— Հա, էստեղ եմ, ասա՛վ յանկան (տանտիկինը): «էստեղ արի մեկ բոպե, բան պիտի ա- սեմ», ասա՛վ հարեանի կնիկը:— Գալիս եմ, դալիս, ասա՛վ յանկան ու շտապով բերեց դարախով կանաչե- դենը, մի քան էլ մեկ սիրուն, ճերմակ ոսկորե կոթով դանակ ու դրեց փոսի ափին ու ասա՛վ ինձ. «Փոսը որ փորես պրծնես, էտ դարախը խոհանոց կտանես», ասա՛վ ու շտապով վաղեց դեպի դռնակը: «էս ի՞նչ սիրուն դանակ է», ասի, ու էլի իմ բանս եմ շարունակում: Փոսը փորեցի պրծա, բահը դրի փոսի ափին ու ինքս գնացի սենյակը, դասս սերտելով. մտքիցս բոլորովին ելավ կանաչեղենով դարախը խոհանոց տանելը:

Անց է կենում ժամ ժամուկես: Մեկ էլ տեսնեմ յանկան, լեղին պատռած, ներս է մտնում: «Հաճե՛, Մարտիրոս, ասում է, դարախը խոհանոց չտարա՞ր», ասում է:— Ձէ, յանկա, ասում եմ, մտքիցս ելավ, ասում եմ, էս բոպեիս կրեբեմ: Գնում եմ դարախը առնում ու տանում տալիս յանկային: «Չախուն ապա ո՞րտեղ է», ասում է: Այն ժամանակ մենակ նկատում եմ, որ դանակը չկա: Վաղելով գնում եմ պարտեզ, փոսի մեջ եմ նայում, բերանի հողն եմ շուռ ու մուռ տալիս, քրքրում, անցած ճանապարհս եմ տնդդում, դես ու դեն եմ ընկնում—դանակը չկա: Գալիս եմ յան- կայիս մոտ, էսպես էսպես բան է, ասում եմ, դանակը կորել է, ասում եմ:— Ի՛, ասում է, իսկի էտպես բան կլինի՞, ասում է. իսկի լույս ցերեկով ահադին դանա- կը կկորչի՞, ասում է, քորո՞ց է, կեռի՞կ է ինչ: Շու- տով գնա գտի՛ր, թե չէ գլխիդ էնպիսի բան կրեբեմ, որ մինչև սև հող մտնելդ չմոռանաս:— Ասա՛վ էլ, ա- րա՛վ էլ անօրեն անհավատ կինամարդը:

Մեկ էլ գնացի պարտեզ, ամեն ծակ ու ծուկ փրնտ- րեցի, ամեն քարի, տերևի, ճյուղի տակ նայեցի—չկա, չկա ու չկա էտ դանակը, ոտով գլխով կորավ, դետին մտավ: Նորից գնացի խոհանոց. «Յանկա, տաի, ամ- բողջ պարտեզը քրքրեցի, տեղ չմնաց, որ չնայեի, հողնեցի, բայց դանակը չգտա... Ինչ ուզում ես ա-

րա'»... — Թե դու չգտար, ես կգտնեմ, ասավ ու էն-
պես խոթող աչքով նայեց վրաս, որ կարծես կանգնած
տեղս հում-հում ուտել էր ուզում ինձ: «Էյ դաիւր,
տեսնեմ՝ ինչպես ես գտնում» ասի սիրտս ելած: Ասի
ու դուրս եկա խոհանոցից:

Կատաղած երեսով վաղեց կինամարդը վարպետիս
մոտ: Ի՞նչ խոսեցին, չգիտեմ: Վարպետը մնաց սե-
նյակում, կնիկն էլ խոհանոց գնաց: Երկու-երեք րո-
պեից երկու աշակերտ գդակները առան, փողոցի դռ-
նից դուրս գնացին (ես դեռ բակում կանգնած եմ):
Երբ որ երեխաները փողոց գնացին, ես էլ մտա ներս
ու տեղս նստեցի, սիրտս էլ էնպես վատ է, էնպես
վատ է, որ կարծես մահս եկել է. էս է կմարեմ, սիրտս
կանցնի: Ընկերներից մեկը կամաց ինձ ասավ, որ
վարպետս պապայիս ետեից դրկեց էն երկու տղանե-
րին: Վախենում եմ, բայց չեմ երեցնում:

Կես ժամ չանցած տղաները վերադարձան, պա-
պաս էլ նրանց ետեից ներս մտավ: Վարպետս տեղից
վեր կացավ:

«Ես քեզ ձայն էի տվել, ասավ, որ որդուդ վատ,
անազնիվ բնավորությունը աչքովդ տեսնես ու հաս-
կանաս: Էս հանդուգնին, էս անպիտանին — մատով վը-
րաս ցույց տվավ — ինչքան կարողացա սովորեցրի,
ասածու առջև կարող եմ ասել որ ոչ մեկ աշակերտին
էնպես սրտով կպած չեմ եղել, ինչպես էս լիրբ շանը:
Քսկի սուտ ասած չեմ լինի, եթե ասեմ թե իմ հարա-
զատ որդուս պես երախտիք ունեցել եմ վրան... Բայց
էսքան տարվա տանջանքիս փոխարեն որդիդ, էս հա-
րամ-սատկելու տղադ ի՞նչով վճարեց... Ականջդ բաց
արա ու մեկ լավ լսի՛ր: Մեկ որ էս անզգամը ինձ
չի հավանում, ինձ խենթ, բան չիմացող, իրանից ըս-
տոր, անճար մարդ է համարում: Ղորթ է, բերանով
չէ ասում, բայց նշանով, աչքով ցույց է տալիս, էս
եւ նրա ժաժմունքից եմ նկատում: Մեկ էլ աշակերտ-
ներիս սիրտը ինձնից սառեցնում է. «Ի՞նչ է մեր վար-
պետը, ոչ մի բան չգիտի ինքը, ի՞նչ է իր գլխին մեկ

խումբ աշակերտ հավաքել»։ Էսպիսի բաներ. էս էլ ես
 վրայից, ժամանակից քիթուպուռնդից նկատում եմ—
 չկարծես թե անանջովս լսել եմ, չէ՛, — սիրտս դգում
 է որ էսպես պիտի լինի։ Աորթ է, ապացույց բերել
 չեմ կարող— մեղքը ի՞նչ առնեմ— ինքս չեմ լսել,
 մարդ էլ չէ ասել, բայց դիտես՝ որ ասածիս մեջ ոչ
 մի սուտ չկա։ Վրա երեքն էլ էս, որ որդիդ դող-ամա-
 դակին մեկն է. էս արդեն կարող եմ ապացուցել։
 Էսօր առավոտ որդիդ խիստ վաղ վարժատուն է
 գալիս, երբ որ հաստատ դիտի որ էս ժամանակ աշա-
 կերտները դեռ հավաքված չպիտի լինեն։ Ի՞նչ է դրա
 պատճառը, մտքում վատ բան չունե՞ր, ով դիտի՞ ի՞ն-
 չեր է միտքը դրել անելու, իմ քնած ժամանակը տանա
 մտնել ուղեցե՞լ է, ինձ կամ կնկաս դեղ տալ ուղեցե՞լ
 է, ես ի՞նչ դիտենամ, ախպեր աստված չեմ որ սիրտը
 մտնեմ, մեջն եղածը տեսնեմ— թե աղամորդու սիրտը
 թե ծովի անդունդը, երկուսն էլ մեզ համար մոլթ են.
 էս մեկ։ Ես ինձ համար փոս էի փորում։ Որդիդ մոտ
 եկավ, աչքիս լավ մարդ երևալու համար՝ «Տուր, ա-
 սում է, վարպետ, բահդ ինձ, դու հողմել ես, ես փո-
 րեմ»։ Դրան ո՞վ էր ասել՝ աստված կսիրես, արի ինձ
 օգնիր։ Համարյա քսան տարի վարժապետություն եմ
 անում, էս քսան տարվա մեջ քչից-քչից ձեռքիս տա-
 կից վեց հարյուր երեխա է անցել, իսկի մեկ անգամ
 եղած չէ որ աշակերտներիցս մեկը դար ու ասեր.
 «Վարպետ, բահդ տո՛ւր, փոս փորեմ»։ Ի՞նչպես է որ
 հենց Մարտիրոսն է ասում ինձ էս խոսքը։ Եթե արա-
 ծը լավություն էր, էս վեց հարյուր աշակերտներիցս
 ոչ ոք ինձ լավություն կամեցած չէ՞ ի՞նչ, բոլո՞րն էլ
 ինձ թշնամի էին, բոլորն էլ անապնիվ, վատ տղաներ
 էին, իսկ որդիդ նրանց միջից առաջինը եղավ, որ ա-
 սավ «դու հողմել ես, արի քեզ օգնեմ»։ Ասել է որ
 միտքը ծուռ էր. էս երկու։ Նշանածս նրան տալիս է
 կանաչեղենով դարախ ու ասում է՝ «Իսկույն այս դա-
 րախը տա՛ր, խոհանոցը դի՛ր»։ Թե որ որդիդ լավ
 մարդ է, մտքի մեջ վատություն չկար, ինչո՞ւ իսկույն
 չառավ, չտարավ ու ժամերով դցում է գետնի վրա,

ինչո՞ւ է էտպես անում: Մոռացա՞մ, կասես, բայց Մարտիրոսի սուր միտք ունենալը ես երկու տարուց վեր դիտեմ, ես ի՞նչպես է որ ժամագիրք, ավետարան, քերականություն, տրամաբանություն ծայրեծայր բերան է սուվորում՝ չի մոռանում ու մեկ ջուխտ խոսքը մոռանում է. իսկի հավատալ կարելի՞ է էտ բանին... Ասել է՝ որ «մոռացա» ասածը սուտ է, էտ մեկ դատարկ մահանա (պատրվակ) է. նա մոռացած չէ, այլ դիտամբ էտպես արել է, մտքի մեջ վատություն ունեցել է: Էս քեզ երեք: Վերջիվերջո նշանածիս պապայից մնացած թանկագին ինգլիզի չախուն (անգլիական դանակը), որը երկուսս էլ աչքերիս լույսի պես սիրում էինք, դարախի վրայից գողանում է, ով դիտի որտեղ է Թաքցնում ու մեղ ասում է թե կորավ, իսկի էտպիսի բա՞ն կլինի, ախպեր... Աշկարաբան է որ որդիդ վաղո՞ւց մտքում դրել է էտ դանակը գողանալ, բայց առիթ ունեցած չէ, էսօր որ առիթը պատահել է, էլ ձեռքից բաց չէ թողել: Երբ որ որդիդ գողանալու միտք ունեցած չէ, ապա ի՞նչու նշանածիս ասել է՝ «էտ ինչ սիրուն դանակ է», երեի հավանել է որ գովել է, էտ ծծի երեխան էլ դիտի որ գողը իր հավանած բանը կգողանա... Շտե ասելս էս էր: Ահա որդիդ, ահա ես, դու եղիր մեր դտաավորը:

Պապաս տեղն ու տեղը սառավ. երեսը մեկ ձյունի պես սպիտակում էր, մեկ կրակի պես կարմրում էր. հա՛ իմ վրաս էր նայում, հա՛ վարպետիս վրա: Ի՞նչ աներ խեղճ մարդը. հավատար՝ մեղավորը որդին էր, չհավատար՝ դանակի կորչելը շատ կասկածավոր բան էր:

«Հաժե Մարտիրոս, ասավ ինձ, էս բոպեին որտե՞ղից ուզում ես դանակը հանիր ու վարպետիդ տո՛ւր»:

— Պապա, ասի, չառած բանը ի՞նչպես տամ, չպահած բանս ո՞րտեղից դանեմ:

«Մարտիրոս», կանչեց պապաս էնպիսի սասանա՞կան ձայնով, որ քիչ մնաց խելքս կորցնեի:

— Պապա, իսկի մի հավատալ, բոլորը սուտ է:

Ես գող չեմ, մի հավատալ, ես չեմ գողացել: Վարպե-
տըս իմ վրա ջիգը ունի, երկու տարի է: Համարյա
վարժարան մտնելու օրից ինձ վատություն է ուղում,
բայց եր սիրտդ չկտրվի, քեզ բան չէի ասում: Մի
հավատալ էս մարդուն: Չգիտեմ՝ ի՞նչ է եղել դանա-
կը, գուցե մեկը ծածուկ պարտեզ մտել է գողացել,
գուցե ագռավը ոսկոր կարծել թուցրել է, ես ի՞նչ գի-
տեմ, բայց կուրանամ, կույր մանգամ որ ես առած
չեմ... Պասլա, վարպետս քեզ համարացնում է, նրա
միտքը դանակը չէ, այլ դանակի մահանայով իր հին
ջիգը ինձնից հանել է ուղում:

Էսպիսի շատ բաներ ասի, բայց ո՞ւմը կասես: Պա-
սլայիս աչքը մութ էր կոխել, խոսքը ականջը չէր
մտնում, նա էլի մեկ բերան՝ «հանի՛ր դանակն» էր ա-
սում:

Վերջը վերջը ես էլ վերկացա ու՝ «Պասլա, ասի,
քեզ մեկ բան ասե՞մ, ասի, ես տեսնում եմ որ էսօր
մահս եկել է, ինչ կուզես, ես պատրաստ եմ»:

«Մարտիրոս, կանչեց պասլաս, երեք անգամ քեզ
կասեմ՝ կհանե՞ս դանակը թե չէ՞»:

— Դանակը վերցրած չեմ, ասի:

«Դանակը կհանե՞ս թե չէ՞», ասավ երկրորդ ան-
գամ:

— Դանակը մոտս չկա, ասի ես նորից:

«Վերջին անգամ եմ ասում քեզ, դանակը կհանե՞ս
թե չէ՞»:

— Պասլա, ոտքիդ պազնեմ, դանակը չեմ վերցրել,
ասի ու պասլայիս ոտքերն ընկա:

«Բերե՛ք Փալախան», ասավ պասլաս:

Հայտնի երևում էր որ մարդու խելքը արդեն վը-
րան չէր:

— Վա՛յ մամա, կանչեցի, փրկիր որդուդ, ինձ
պետք է մեռցնեն էսօր:

Երնեկ թե ղորթ մեռցրած լինեի:

Փալախան վաղուց պատրաստ էր, երկու ճիպոտ էլ
հետը:

Երեք հատ ուժեղ տղաներ վրաս թափվեցին, ինչ-
պես որ դասարը կոլին, էնպես էլ նրանք ինձ վայր
դլորեցին, կոշիկներս, փաթթոցներս ոտքիցս հանեցին,
Փալախային պարանը ոտքիս ձիգ ոլորեցին ու էնպես
բռնած պահեցին, մեկ ճիպոտը պապաս առավ, մեկելը
վարպետս... էլ միտքս չէ...

Երեք օրից որ ուշքի եմ գալիս, լեռնում եմ որ
անկողնիս մեջ պառկած եմ, մամաս ու մեծաս, մեկը
մեկ կողմս, մեկելը մեկել կողմս, աչքերը ուռած, կե-
ցել են, երեսս են նայում: Տեղիցս չարժվել չեմ կարո-
ղանում, ամեն ժաժ եկածիս՝ կարծես հազար բիզ են
խրում ողջ մարմինս: Ոտք ունեցածս չեմ հասկանում,
կարծես կտրել են, դեն են գցել: Կամաց-կամաց աչքս
վրաս եմ հավաքում ու անցած բաները մեկ-մեկ, մեկ-
մեկ միտքս է գալիս:

Մեկ էլ տեսնես մյուս սենյակից սասանական մի
ձայն է գալիս. չգիտեմ մարդու է, չգիտեմ՝ գազանի,
ու շղթայի զնգզնգոց:

«Էս ի՞նչ է, էս», հարցնում եմ մամայիս:

— Սուս, ասում է, պապադ է, ասում է:

Խեղճ պապաս, խելքը կորցրել էր ու կատաղել
էր:

Յոթն ամիս տեղաշորերից չեմ վեր կացել, հինգ
ամիս էլ էնպես տկար եմ լինում, որ պատերից քրս-
քրավելով կամ նստարանները բռնելով զոռով-զոռով
ման եմ գալիս սենյակի մեջ: Էտ միջոցին պապաս է
մեռնում է— աստված գերեզմանը լույս իջեցնի— Երեք
հոգի՝ ես, մամաս ու մեծաս մնում ենք որք ու մեկ
կտոր սե հացի կարոտ: Մամաս լուսե լուս ժողովրդի
կարն է կարում, մեծաս էլ գալալուժյուն անելով, փալ-
բանալով, մոմ թափելով, չար-աչք աղոթելով՝ կտոր
մտոր փող են վաստակում. դրանով շտե գլուխներս
ապրեցնում ենք:

Քաղաքի մեջ անունս դանակի դող է դուրս գալիս:

Ես էլ տասն և չորս տարիս եմ մտնում:

Էտհենց միջոցին աղա Լազարովից էստեղի մեկ ա-

առաջի վրա գիր է գալիս թե՛ «եթե մեկ էնպիսի գրել-
կարդալուն սեր ունեցող աղքատ աղա կա էտտեղ,
խնդրեմ՝ վերցնես ուղարկես Մոսկով հայի ճեմարան»:
էս որ լսում եմ՝ իսկույն դնում եմ էս աղայի մոտ,
դռներն եմ ընկնում, «Արի էս լավությունը արա՛
ինձ, ասում եմ, համ որք եմ, համ աղքատ եմ, համ
էլ կարդալու սեր ունեմ» — ասում եմ շտե՛ ինչ որ բե-
րանս գալիս է: Նա էլ — աստված բանը աջողե — խոսք
է տալիս. «Երկու շաբաթից պատրաստ եղիր, ասում է,
գնացող որ լինի, հետը կդնեմ կուղարկեմ»: Ձեռքը
պաշտում եմ, դուրս եմ գնում, ուրախությունից վեր
վեր եմ թռչկոտում, բայց մերոնց բան չեմ ասում: Ե-
րեք չորս օրից մի քաղաքային պահապան է գալիս
մեր դուռը ծեծում. «Մարտիրոս անունով էսպես էս-
պես աղա կա՞ էտտեղ», ասում է: — Ես եմ, ասում եմ:
«Հայդա, արի հետս, աղան քեզ կանչում է», ասում է:
Մամաս կարծում է թե էլի ով գիտի ինչ փորձանք պի-
տի դա գլխիս, խեղճը քիչ է մնում խելքից դրկվի:
«Մի վախենար, մամաս, ասում եմ, ու մի երկու խոս-
քով ասում եմ բանի եղելությունը: — Որ էտպես է,
աստվածամայրը բախտդ բանա, բալաս, ասում է ու
ճամփա է գցում. մեծաս էլ շտապով փախ է առնում,
որ առաջուց իմանա թե ի՞նչ համբավ պիտի բերեմ:
Գնում ենք աղայի մոտ. մարդու խոթուացած երեսից
հասկանում եմ, որ ասելուն ուրախ բան չպիտի լինի:

— Հաճե՛, ասում է, դու ի՞նչ երեսով էիր ուղում
կաղարովի վարժարանը մտնել: Մեկ-երկու դանակ էլ
որ էնտեղ գողանաս, էս հո՛ բոլորովին կկեղտոտես
նախիջևանցու մաքուր անունը, ասում է՝ երբ որ պոչդ
էտքան կեղտոտած էր, դու ի՞նչպես համարձակվեցիր
գալ ու խնդրվել ինձ: Դե՛հ աչքիցս կորիր, գող-ավա-
ղակ, երեսդ չտեսնեմ...

էսպես իր տնից դուրս կանի մեր աղան:

Լալով-լալով տուն եկա: Խեղճ մամաս, աչքը դռա-
նը պահելիս է եղել, թե որդին ի՞նչ ուրախ բաներ պի-
տի իրեն բերի ու ծերությունը մխիթարի. մեծայիս

փառն էլ դուքս է եկել շուտով ճամփա, շատ փող, ա-
ղուհաց ու տեսակ տեսակ բարություններ: Էս որ լսե-
ցին ողորմելի կինամարդիկը, ավելի մեծ տրամության
մեջ ընկան:

Մեկ օր մեծայիս մեկ տուն թեթև թափելու*) ձայն
տալին: Էս տան տերը տարվա մեջ ինը ամիս Ստամբու-
լոյ էր կենում իր առուտուրի պատճառով, տասներկու
տարեկան որդուն էլ հետը առել էր ու հնտեղի թաղա-
վորական վարժատունն էր տալի կարդալու: Մեծաս
վարժարանի անունը որ լսում է, կինամարդոց ոտքերն
է ընկնում թե հապես հապես, մի թու ունեմ, ասում
է, կարդալու շատ սեր ունի, ինքը պատիկ
է, լրացյ մեծ մորուքով տերտերից, վարդապետից ավե-
լի բան գիտի, գովում է մի խոսքով ինձ, հնքան է
ասում, հնքան է աղաչում, պաղատում, որ էս կի-
նամարդկանցից խոսք է առնում, որ ինձ էլ Ստամբու-
լոյ դրկեն: Մատթեոս աղայի մոտ, որ նա էլ վարժա-
տուն տա: Էս որ սարքում է պրծնում, շտապով տուն
է գալիս, «Աչքդ լույս, Մարտիրոս, ասում է, չարը
խափանեցավ, բարին կատարեցավ», ու մեկիկ-մեկիկ
պատմում է ինձ, ինչ որ խոսվել էր իմ մասին: Ամեն-
քրս էլ ուրախանում ենք:

Բայց օրեր են անցնում՝ բան չկա, չաբաթ է անց-
նում՝ բան չկա, վերջը վերջը ամիս է անցնում, էլի
բան չկա: Մեկ օր մեծաս վեր է կենում ասում է. «Էս
ի՞նչ դարձանք բան է էս, ասում է, հսքան ժամանակ
մեկ խարար չի լավում, ասում է, մոռացել են թե՞
խաբեցին մեզ, ասում է. հապիսով բան դուքս չի գալ,
վեր կենամ մեկ ինքս գնամ իմանամ. ծանդը կեցած
քառի տակից ջուր չի վազիլ» ասում է՝ ու Փարաջան
հաղնում է, գլխին թաշկինակ է փաթաթում, փայտը
ձեռքն է առնում, տրպառպալով ուղիղ դեպի Մատթե-

*) Հիվանդություն կամ թուլություն ունեցողի հին շորի մեջ կիտա-
լյալ մոմ են բերում եկեղեցուց, հիվանդի գլխի տակն են դնում. մյուս
օրը ամանի մեջ հալեցնում են և հետո թափում ջրով լցված պնակի մեջ՝
եթեք անգամ գլխի վրա բռնած, եթեք անգամ սրտի, երկու անգամ ծնկերի
և մեկ անգամ ոտների վրա: Իբր թե սրանով հիվանդը բժշկվում է Մ.Թ.

ոս աղայի նշանածն է գնում: Իրիկնաղեմին ճրագ վա-
ռելու ժամանակները թաները թրեւելով, ուրախ երեսով
եւ է գալիս:

«Ինչ մաղարիչ ես տալու», ասում է ինձ:

— Առաջին տարվա ռոճիկս ամբողջովին քեզ Ն-
րուսաղեմի ճամփի փող, ասում եմ:

«Է՛յ, բալաս, ասում է մեծաս, էն օրը որ դա, ով
գիտի՝ ոսկորներս էլ փթած կլինեն: Ավելի լավ է,
էգուցիվա բանը տեսնենք: Ահա քեզ ուրախ խորար:
Վաղը չէ մեկել օր Մատթեոս աղային էստեղից երեք
սալ բաղկայի ապրանք պիտի դրկեն: Եթե չես վախե-
նում— որովհետեւ էն ժամանակները ավաղակ չերքեզ-
ներից վախ կար— նստի՛ր և գնա՛. մնացածն էլ աստ-
ված գիտի»:

Ինչպե՞ս որ ասում է, էնպե՞ս էլ անում ենք: Մե-
ծաս դռնեդուռ է ման գալիս, մեկից հին մուշտակ է
խնդրում, մյուսից տաք մեսթ*) է մուրում, մեկ ու-
րիշից էլ մորթե գդակ է առնում. փաթաթվում եմ,
կապկալվում եմ, մեկ պատիկ բոխա՝ ինչ ասես շորե-
րով, ճամփի պաշարով կռանս տակն եմ գնում, գնում
եմ սայլն եմ նստում ու ճամփա ընկնում:

Ինչն օրից Ստավրոպոլ ենք հասնում: Գնում եմ
էս Մատթեոս-աղայի մոտ, դլխիս եկած ամեն բանը
պատմում եմ, որ ասես մեկ բան եմ թաք-
ցրնում՝ լավա էլ եմ ասում, վատս էլ ասում:
Բայց տեսնում եմ որ մարդու երեսը մեկ տեսակ է լի-
նում, երևում է որ պատմածիս չի հավանում, կարծես
դժվարանում է, բայց— էլի չեն կենա—բուն չի ասում:

Մեկել օրը ինձ վերցնում է, տանում է մեծավորի
մոտ և խնդրվում է որ վարժատուն առնի:

«Գլխադիր ունե՞ս», հարցնում է ինձ մեծավորը:
Հանում եմ ծոցից. իրան եմ տալիս:

«Տասն և չորս տարեկա՞ն ես», հարցնում է:

*) Փափուկ կաշվե (սափյանե) գուլպա, Ծ. Թ.

— Հա՛, ասում եմ:

«Ռուսերեն գիտե՞ս», ասում է:

— Չէ՛, սովորած չեմ, ասում եմ:

«Թվարանություն գիտե՞ս», ասում է:

— Չէ՛, սովորած չեմ, ասում եմ:

Էլի մի քանի չսովորած բաներս է հարցնում: Քրը հասկանում եմ, ո՛րը չէ: Մեծավորը քիթուպուռնգը ցած է թողնում: Մատթեոս-աղան կարմրում է:

«Օրենքով վարժատուն առնել չէ՞ր կարելի քեզ, բայց ասում է, Մատվեյ Կարպիչին խաթեր համար կամար-ակամա պետք է հարգեմ, ասում է մեծավորը, բայց ամենաստորին դասարանը պետք է քեզ նստեցնեմ», ասում է:

Ուրախությունից չգիտեմ ինչ անեմ. մեր աղաթով գնում եմ մածավորի ձեռքն եմ պաշում. մաքրուն դուր է գալիս:

«Վրայից երևում է որ մաքուր սրտով տղա է, բնավորությունն էլ դեռ փչացած չէ», ասում է Մատթեոս-աղային, վրաս աչքով նշան անելով: «Կաշխատե՞ս, լավ կսովորե՞ս», հարցնում է ինձ:

— Սովորելու որ չլինի, ինչո՞ւ վայրի դաշտերը կընկնեի, կդայի էստեղ, ասում եմ:

Ծիծաղեց մարդը. մի քիչ էլ մնացինք ու վեր կացանք տուն եկանք:

Ճամփին Մատթեոս աղան դառնում է ինձ և ասում.

«Հա՞, գլուխդ գովում էիր թե շատ բան գիտես, տեղն որ եկավ ինչո՞ւ պոչդ քաշեցիր, ինձ էլ ամոթով թողիր»:

Ես բան չասի, սուս կեցա: Ախպեր, ի՞նչ ասեի. իմ տարիներով սովորածս էստեղ բանի պետք չեկավ, դըրանց սովորեցրածն էլ ես սովորած չէի: Տեսա որ Մատթեոս-աղան առաջին օրից վատ աչքով նայեց ինձ, բայց բան չասավ, էն էլ շնորհակալ եմ:

Մեկել օրը առավոտյան վաղ գնացի վարժատուն, մինչև կեսօր մնացի. երկու վարժապետ եկան, երկուսն էլ դաս տվին. կեսօրից հետո մեկ էլ գնացի, էվ

երկու ուրիշ վարժապետ եկան, նրանք էլ դասեր տը-
վին: Մյուս օրը բացի նրանցից, էլի չորս ուրիշ վար-
ժապետներ եկան, ամենքն էլ ուրիշ-ուրիշ դասեր տը-
վին, գնացին: Գիրք չունեի, ի՞նչ անեի, ո՞ւմն ասեի,
ո՞ւմից աղաչեի առնեի: Եթե Մատթեոս աղային ասեի
թե ինձ ութը գիրք է պետք, հաղիվ թե առնեի տաք,
որովհետեւ վրայից երևում էր, որ ինձ տաք աչքով
չէր նայում, էնքան էր որ մեկ փոք հաց խնա-
յելու քաշվում էր: Նրա որդուց ուղեի՞, էն էլ գիտեմ
որ խոսքս զուր պիտի անցնեի, քանի որ նա առանց իմ
ասելուն էլ գիտեր գիրք չունեցածս, բայց մեկ բերան
խոսք չասավ թե՝ ինչի վրա դասերդ պիտի սովորես.
երևում էր որ նրան էլ զուր չէր գալիս վարժատուն
մտածս:

Դասատան մեջ մի քանի բարի երեսով տղաներ
նկատել էի, հարցնելով-հարցնելով գնացի գտա նրանց
տունը, ամենքից էլ մեկ-մեկ կամ երկու-երկու գիրք
վերցրի, եկա տուն, քաշվեցի մի անկյուն և սկսեցի
ինձ ու ինձ սովորել: Միտքս, փառք ասածու, սուր
էր, էտ կողմից միամիտ էի. դասերս էլ որը վեց տող
էր, որը ութը տող — էտ ինձ համար մի բան չէր.
Թվարանության վարժապետը ոչինչ տված չէր, նրա-
նը՝ սե տախտակի վրա տեսակ-տեսակ հաշիվներ էին,
էտ ոչինչ, դեռ դասարանից դուրս չեկած գիտեի:

Մեկել օրը, երբ վարժատուն գնացի և հերթը ինձ
հասավ, դասերս էնպես լավ պատասխանեցի, որ վար-
ժապետներս դարձացած մնացին, իրենց ձեռքի թղթի
մեջ անունս ու ազգանունս գրեցին և գովեցին — էտ
թղթի անունը մեկ տեսակ էր, բայց վաղուցվա բան
է, մոռացել եմ՝ գնացել է: — Մեծավորը եկավ, էտ
թուղթը աչքի անցրեց, «Մալադեց Սըվաճիով, ասավ,
աշխատիր, ասավ, մեկ օր մարդ կլինես», ասավ:

Երեսից երևում էր որ լավ մարդ էր: Սխալեր,
ժողովուրդը ինչ կուղե թող ասի, բայց էտ կադակ աղ-
դը հարբան է, ինչ է, ինչ չէ, էլի սիրտը մաքուր է,

մեզ պես նախանձոտ, չարկամ, բամբասող, մարդու
միտք ուտող չէ՛... .

Էսպիսով կես տարի գնացի եկա վարժատուն:
Պարժանք չլինի ասածս, օրեցօր ամենի ու ամենի լավ
էի սովորում և վարժապետներին ու մեծավորին աչքն
էի մտնում. կազակ ընկերներս ինձ սիրում էին, շեն
կենան, գիրք, տետրակ, թուղթ, գրիչ, քարե-
գրիչ, ինչ որ պետք էր, ամեն բան տալիս էին, ես էլ
որին դասն էի սովորեցնում, որին էլ ձեռքիցս եկած
պատիկ մատիկ լավություններ էի անում, մեկ խոսքով
եղբայր եղբոր պես էինք ապրում: Բայց Մատթեոս-ա-
ղայի որդին հետս լավ չէր. վրաս նայել չէր ուզում,
ամաչում էր հետս խոսել, խաղալ կամ դաս սովորել,
ամեն օրատահողին ասում էր թե՛ ես վատ աղդից,
չքավոր, ռամիկ տղա եմ... . պապան էլ էսօր հզուց
տնից փախցնել է ուզում, էնքան է ար՝ մեկ պատճառի
է ման գալիս:

Ասում էր, բայց նրա խոսքը բանի տեղ դնող չը-
կար:

Ամառը եկավ, քննությունները սկսվեցին: Ինձ ա-
ռաջին դասարանից երկրորդը տարան— ընդամենը կես
տարի մնացի առաջին դասարանում, — լավ սովորելու
ու գովելի բարձր համար անունս կարժիր տախտակի
վրա գրեցին, մեկ հատ էլ գիրք բախշեցին:

Մեկել տարին դասատան մեջ էն առաջին աշակեր-
տըն էի հիշվում, էսպես էլ մնացի մինչև դուրս գալս.
դասատուն դասատան ետեից, դասատուն դասատան ե-
տեից փոխեցի ու Ստավրոպոլ գալուս երրորդ տարին
արդեն չորրորդ դասատանն էի:

Դեռ նոր էի չորրորդ դասատունը անցել, որ գըլ՝
խիս նորից փորձանք եկավ:

Մեկ օր Մատթեոս աղան տոնավաճառից ուշ տուն
է գալիս, հանվում է, ծոցի փողը— իրեն ասելով—
քսակով սեղանի վրա է դնում, ճրագը հանդցնում է
սրտկում: Մյուս օրը որ անկողնից վեր է կենում,
քսակը պտրտում է— քսակը չկա: Խանութի տղաների-

ցըն էլ մեկն էլ չկար, ամենքն էլ տոնավաճառն էին.
ծառա էլ չունեինք— նոր դուրս էր գնացել— տանը ես
էի, ինքն էր և որդին էր. երեքիցս մեկն ու մեկը դո-
ղացած պիտի լիներ, բայց ո՞վ. ականքն չէ՞. կասկա-
ծը իսկույն ինձ վրա է ընկնում. էտ դանակի բանն էլ
նորից աշխարհ է գալիս: Ես երդում-պատառ եմ լի-
նում, երկնքի ամեն սուրբերի անունն եմ տալիս, վկա
եմ բերում, — բոլորն էլ դուր է: Մատթեոս աղան հրա-
մայում է որ շուտով արուռ-չուրուռս համաքեմ, վեր
կենամ Նախիջևան գնամ: Լաց լինելով գնում եմ մե-
ծավորիս մոտ, հսպես հսպես բան է, ասում եմ: Նա
էլ ի՞նչ անի խեղճը: «Ժա՛լքը, ժա՛լքը, (ափսո՛ս)...

Նորից նստում եմ սայլը, գալիս եմ Նախիջևան:

Մամաս որ իմանում է էս նոր անբախտությունս,
թուլանում ընկնում է. քացախով, ջրով, նաշադրով
դռով ուղքի են բերում ողորմելի կինամարդուն: Մե-
ծաս փալ է բաց անում ու ասում է. «Փողը անպատճառ
պիտի գանվի ու անմեղությունս լույս պիտի դա. ինձ
էլ նորից ձայն պիտի տան Ստավրոպոլ»:

Էս անգամ մեծայիս փալը դռից է դուրս գալիս,
բայց միայն կեսը. էտ կորած քսակը Մատթեոս-աղայի
վարտիկի, գրպանից է դուրս գալիս: Սիրտս շահելու
համար նշանածին նամակով ապսպրում է, որ ինձ եր-
կու Ֆուհա չամիչ, երկու Ֆուհա խուրմա, քսան կո-
պեկ էլ սև փող տան ձեռիս ու ճամփեն: Ինչպես է լի-
նում որ մեծաս նրանց տունն է գնում. էտ նամակը
առջևը կարդում են, չամիչն ու խուրման թղթի մեջ են
փաթաթում, ձեռքը տալիս, փողն էլ ծոցն են դնում:

«Մեծա, ասում եմ, ի՞նչու առիր, ասում եմ, էտ
մեկ է թե իմ անմեղությունս ծախածի պես բան ե-
ղավ», ասում եմ:

— Որ չառնելի, ասում է մեծաս, անմեղությունդ
բոլորովին ձրի տված պիտի լինելի՜ր հո, ասում է:

Լավ որ միտք անես, մեծայիս ասածը դռից էր,
բայց միայն հայերիս մեջ: Դանակի բիծը կար հո վը-
րաս, քսակով փողինն էլ որ կպավ, բոլորովին արա-

տավորվեցի, էլ երես չունեի քաղաքի մեջ մնալու, շուտով մի հնար պիտի գտնակեր Նախիջևանից ելնելու, բայց ո՞րտեղ երթայի, ով իր տանը կառներ ակներև երկու գողությունների մեջ բռնված տղին...

Մեր ազգը ի բնե հայկա է. վատ բան լսելու երկու սուր ականջ ունի, լավ բանի համար ոչ մեկը: Քսակով փող գողացածս ամենքն էլ լսել էին, բայց քսակի Մատթեոս աղայի վարտիկի գրպանից ելածը՝ մեկ մարդ էլ լսած չէր: Ի՞նչպես ախր չտրաքվեա...

Մեկ օր տան դռնակի առջև կանգնած եմ ինձ համար, նայում եմ՝ առջևիցս մի կաղակ է անցնում, գտակը հանում է և գլուխ է տալիս. «էս ինչ մարդու տունը ո՞րն է», հարցնում է:

— «Էսպես էսպես դնա՛, կգտնես», ասում եմ. հետո իրեն եմ դառնում և հարցնում. «Իու ո՞վ ես»:

— Ես նրա հովիվն եմ, ասում է:

«Ո՞րտեղից ես գալիս», ասում եմ:

— Սև ծովի ափերից, ասում է:

«Զիդ-սայլդ ապա ո՞րտեղ է», ասում եմ:

— Զի-սայլ չունեմ, ասում է, ոտքով եկել եմ, ասում է:

Իսկույն միտքս բան է ընկնում: Մարդը դնում է:

Մյուս օրը մերոնց բան չեմ ասում, կամացուկ տնից գուրս եմ գալիս, ուղղակի դնում, ռաստ եկողին հարցնելով, ճիշտ երկու շաբաթից ոտքս Եկատերինադար եմ դնում. էս հային եմ դնում, էն հային եմ գրնում, վերջը վերջը մեկին գտնում եմ, տարին երեսուն և հինգ ուրլի վարձով, — էն ժամանակները փողը դեռ ասիդնացիայով (թղթադրամով) կհամարեին, — խանութի աշակերտ եմ մտնում: Որտեղ սովորածս, ինչ գիտեցածս, ում որդին եղածս ոչ մեկին էլ չեմ ասում, — ճշմարտությունը ասելու համար մեկ անգամ առել էի:

Վեց տարի մնացի տիրոջս խանութում. էտ միջոցում մեկ անգամ թարս խոսք ասել չտվի, մեկ օր հաշվիս մեջ մի դռոշ պակաս չեկավ, — հարյուրներ հո ա-

փեւ կտար: Շուտ հասկացա քամու որտեղից փչացածը,
բայց սուս կեցա. տեսնեմ՝ դրա վերջը ինչ կլինի, ասի
մտքիս մեջ:

Անցնում է հասկես շարաթ, շարաթ ու կես... Մեկ
օր տեսնեմ, տերս մի ամուրի նախիջևանցի տղա է բե-
րում խանութ ու խանութի բարին ամենը նրան հաշ-
վով է տալիս, ինձ էլ նրա ձեռքի տակ է դնում: Էլի,
սուս կեցա, տեսնեմ սրա վերջն էլ ինչ կլինի, ասում
եմ մտքիս մեջ: Մեկ էլ ի՞նչ լսեմ. տերս էտ նոր մը-
տած խանութի տղին խոսք է տվել իր աղջկիւր նրա
հետ նշանելու... էտ էլ կուլ տվինք:

Երբեմն մտքիցս կանցնի թե կենդանիների մեջ ո՞-
րը ավելի է չարքաշը, դիմացկունը. մի ասիլ որ ա-
ղամորդուց ավելի դիմացկունը չի եղել: Ուրիշ ան-
գամն էլ հասկես միտք եմ անում՝ երանի, ասում եմ,
մարդկանցից էլ էն ամենադիմացկունը հայր չէ՞:
Խոսքի վրա, իմ տեղս մի ուրիշ ազգի մարդ, ուսու,
նողա ֆրանցուզ, գերմանացի, որ լիներ, գլուխս
ծռած, էտքան մարդուց վատությունին, թշնա-
մությունին կդիմանա՞ր, թե՞ «թքել եմ վրաներդ»
կասեր ու գլխի ճարը կտեսներ, խելքի կտրածի պես:
Ասողներ կան— գուցե դրքի մեջ էլ գրած է, ով գի-
տի— ասողներ կան որ ինքն իրեն մեռցնելը հոգուն
մեղք բան է, դրա համար, ասում են, աստված մեր
հոգին դժոխք է տանում: Որ էտպես է, ասլա ինչո՞ւ
մարդս անբախտ է, ուզում եմ ասել թե՛ էտ հրաման
տվողը ի՞նչի բանը էն տեղն է հասցնում, որ ողորմելի
մարդը աշխարհիս վրա ապրելը մեռնելուց վատ է ճա-
նաչում ու—մեղա ասածու, մեղա— կամ դեղ կիմի,
կամ պարանը վզին կդրի, կամ ջուրը կընկնի, կամ ճա-
կատին գնդակ կտա... Չգիտեմ, ախպեր, խելքիս բա-
նը չէ:

Մեկ օր խանութում նստել եմ, 'վիզս ճուղ: Միտք
եմ անում, գլխիս անցած բաները շարան-շարան աչ-
քիս առջևից կանցնեն ու ինքս ինձ կհարցնեմ՝ արդյոք
անբախտությունս վերջացա՞մ: Մեկ էլ գլուխս բարձ-

բացնեմ ի՞նչ տեսնեմ. տերս դիմացս կանգնել է, վրաս է նայում.

«Հաճե Մարտիրոս», ասում է:

— Համմե, աղա, ասում եմ:

«Գիտե՞մ մեկ բան ունեմ քեզ ասելու», ասում է:

— Ի՞նչ է ասելուդ, կասեմ:

«Ես քեզ ճամփա դնել եմ ուղում», ասում է:

Սարսափս կգա:

— Ի՞նչու, ասում եմ:

— Սիրտս շտե էնպես կուզի, ասում է. էս խանութի տերը ե՞ս չեմ»...

— Պատճառը, ասում եմ:

Երեսը դարձնում է նոր եկած խանութի տղին ու ասում է— իսկ խոսքը ինձ է, գի՞տես.

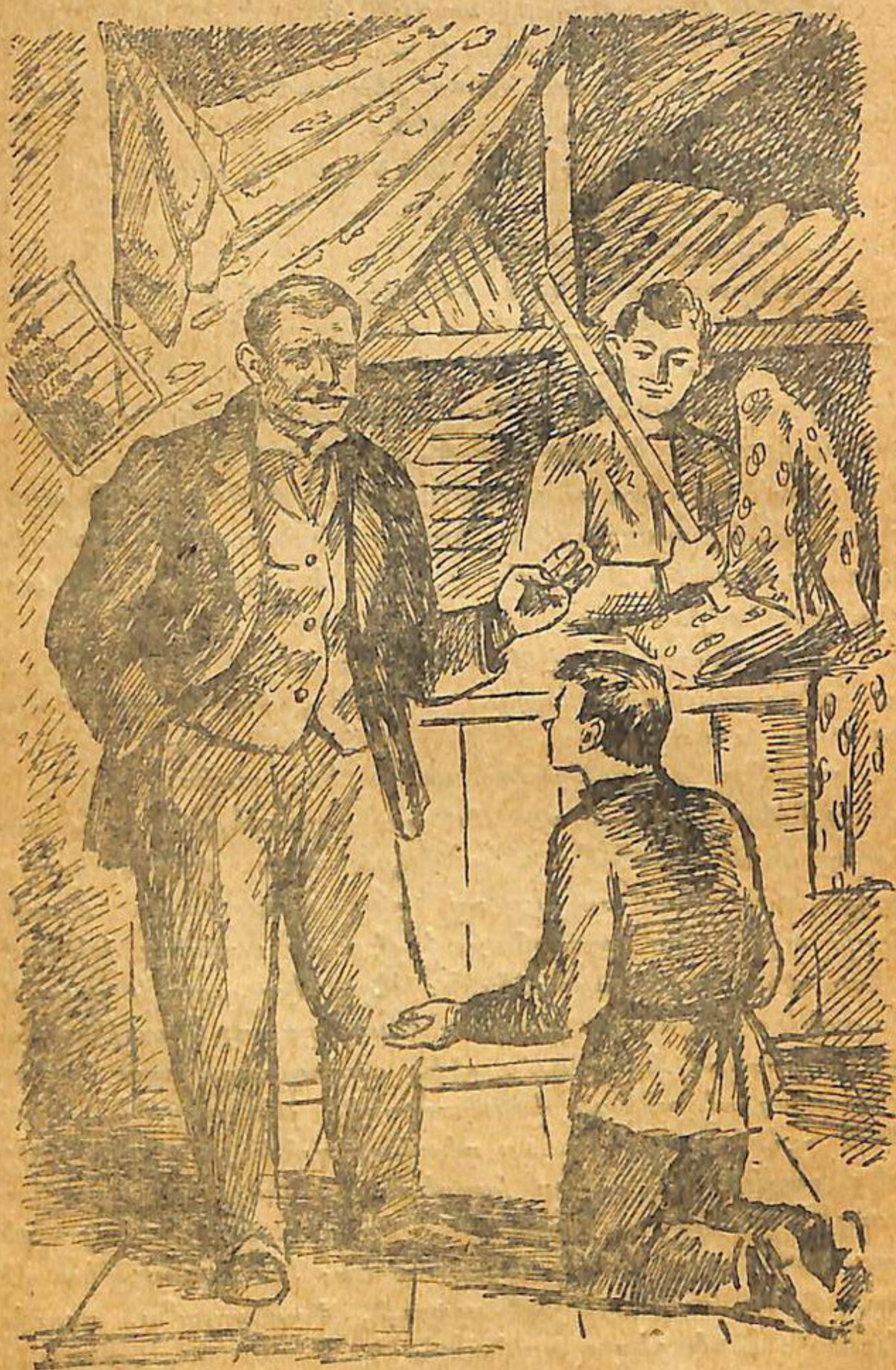
«Մեկ էս լիրբ անամոթին տե՛ս, երեսը կաշի արել է ու ինձնից պատճառներ կուզի իմանալ, ամեն տեղից հարած-վարածը մոռացել է, դեռ կարող է ուղիղ աչքիս մեջ նայել»:

Հետո դառնում է ինձ և ասում.

«Դու պատճառ կուզես իմանալ, հա՞. պատճառը էս է— դու գող ես»:

— Ե՞րբ գողությունս բռնել ես, ասի:

«Մենակ ես բռնած չեմ քո գողությունդ, հազար մարդ բռնել է: Դո՞ւ չէիր վարպետիցդ դանակ գողացողը, դրա՞ համար չէր որ քեզ վարպետիդ մոտից փախ տվին, քո՞ պատճառով չէր որ պապադ խեցավ, հետո էլ մեռավ ողորմելին: Աղա Լազարովի ուտում-նարանից քեզ դուրս չարի՞ն: Ստավրոպոլ Մատթեոս աղայի քսակով փողը դո՞ւ չէիր գողացողը. դրա համար քեզ թաղավորական վարժատանից չվճռեցի՞ն, անամոթ չուն... Մեղքդ որ գիտե՛ս, գոնե շան պես պոչդ քեզ քաշիր, է՛... էս խաբեբային նայիր, պատճառ կուզի՞ իմանալ: Անամոթ երեսիդ թքեմ— այ քեզ պատճառ. գող ես, շտե, գո՛ղ ես: Ես խանութիս մեջ գող մարդ ունենալ չեմ ուղում, հասկացա՞ր, գլուխդ մտա՞վ: Շտե քեզ պատճառ»:

— Լավ, ասի, տուր մեց ու կես տարվա վարձս երթամ:

«Ի՞նչ վարձ, ի՞նչ բան, ի՞նչ փաստան... Ռ՞ւմ ես հիմարացնում: Քեզ պես աշխարհ գողը ի՞ր վարձը վարդուց առած կլինի, գուցե ավելով էլ... Շուտով ե՛լ խանութիցս, թե չէ ոստիկաններով կհանեմ ու ձեռքդ տաքդ շղթայակապ անել կտամ, էնպես ոտքով կողարկեմ Նախիջևան: Էս օտար քաղաք է, դու Նախիջևան չգիտենաս, էստեղ մենք զգույշ պիտի կենանք, թե չէ մեկ որ հայերիս անունը կտորվի, մեկել ուղղելու դուռը չկա. դրա համար շտե չեմ ուզում գլխիդ աղմուկ բանալ... Դե հայդե՛, որտեղից եկել ես, էլի էնտեղ գնա՛:

— Աղա, ասի, առանց փողի ի՞նչպես երթամ, ո՞վ ինձ կտանի: Ճամփին ախր ուտել խմել պետք է, ո՞վ ինձ ձրի հաց, ջուր, պառկելու տեղ կտա: Մեկել որ Նախիջևան գնացել եմ, գիտե՞ս հո, — դանակ ու քսակ գողանալս քեզ ասողը էտ էլ երևի ասած կլինի — էնտեղ ծեր մայր ու մեծ մամա ունեմ, ի՞նչ ասեմ՝ երթամ, նրանց ծերության նեցուկ լինելու տեղ՝ գլուխներին ծանրություն երթամ... Աղա, ոտքդ պաչեմ, մի անի էտ վատությունը, տնիցդ փախ մի տա, ինձ մի խայտառակի: Վեց տարվա երախտիքս ի՞նչու մոռացար, ի՞նչու մոռացար որ սրանից երկու ամիս առաջ...

Էլ չկարողացա բան ասել, արցունքս հայհայ թեղդում էր...

Տերս քսակը բացեց, միջից տասը հատ թուղթ փող հանեց, առջևս շարտեց ու ասավ.

— Էս քեզ չէ, ծեր մորդ, մեծայիդ է: Քեզ էն էլ կլինի, ինչ որ վրայի շորիդ ու ժիլետիդ աստառի մեջ կարել ես թաքցրել»:

Առի հիսուն ուրբլին, պաչեցի տիրոջ ձեռքը և ելա խանութից: Իսկույն բազար գնացի, վրայիս մահուդե շորը ծախեցի, տեղը ուսմ մուծիկի կոշտ շորը տալ, հաղա և ոտքով եկա Նախիջևան: Մեծաս մեռել էր, մամաս էլ իրեն ծեր տեղով մեկի մյուսի վայր՝ անե-

լով օրն էր անցկացնում, էսօր կես կուշտ, վաղը քաղ-
ցած:

Նախիջևան որ եկա, քսան և երեքիս մեջն էի,
ճիշտ էն տարիքս էր, երբ մարդ դեռ նոր աշխարհ է
մտնում և աշխատանքի համն է տեսնում: Բայց դու
արի տես որ էս ծաղիկ տարիքիս մեջ աշխարհքիս բա-
նից պրծել ձեռք էի վերցրել ու կյանքիս թույնը պիտի
սւտեի ու լեղին խմեի... Ախ, աշխարհք, աշխարհք:

Լավ է որ էս վեց ու կես տարվա մեջ երեսս էլ
փոխվել էր, էն դանակի ու քսակի պատմությունն էլ
մոռացվել էր: Իմ ուղածս էլ էտ էր:

Մեկ օր բազար ելա, մի հատ աժանադին ձի առա,
հետո պատահամբ մի տակառասայլ և ձիու սարք ա-
ռա և էն օրից ի վեր մինչև էսօր—ճիշտ քառասուն և
երկու տարի է— ջրկիրություն եմ անում»:

Մի քիչ հետո Մարտիրոսը ասավ.

«Աղա, մոտդ մանր փող չունե՞ս, հինգ տակառ
ջուր եմ բերել, մի մանեթ կանի... Չիուս համար մի
քիչ խոտ ու դարի պիտի առնեմ, հայվանս երեկվանից
ի վեր քաղցած է, տանն էլ խեղճերը քանի ժամանակ
է ինձ են սպասում, մի մի կտոր հաց նրանց էլ պիտի
տրվի:

— Ահա քեզ քսան մանեթ,—ասի ու ձեռքը կուզեի
երկու տասանոց դնել,— մեկ մանեթը ջրիդ համար,
տասներինն էլ պատմածիդ համար:

«Ի՞նչ ես անում,— ասավ Մարտիրոսը,— վարձս
ինչ որ է՝ էն տո՛ւր. դրա համար էլ շնորհակալ կլի-
նեմ: Վացունը հինգս լրանում է, աղքատությունից աչք
բացած չեմ, բայց էլի մարդու ձեռքս մեկնած չեմ.
սրանից հետո չէ թե ամոթ, հոգուս մեղք էլ է մուրա-
լը: Էսօրվա օրս ջրկիր եմ, բայց—սրանից էլ ստոր
դեռ ի՞նչ պարապմունք կա—էլի մտքիցս դուրս չի դա-
լիս որ մեկ օր ազնվական տղաների հետ կողքե կողք
նստել եմ ու լավ լավ մարդկանցից բան սովորել եմ...
Վաղուց է մոռացել էի, էս դանակի պատմությունը,

կարծում էի թե սրտիս վերքը արդեն փակվել էր, բայց էսօր հիսուն ու հինգ տարվա կորուստս որ դառնորից արյունը սկսեց կաթելու... Հե՛յ ժամանակ, ո՞ւմ մտքից կանցներ որ էս ժանդոտած դանակը, որ դուռը չարժե, ժամանակով մի շենքով օջախ քանդել է»...

— Մարտիրո՞ս ասի, քեզ մի բան հարցնեմ, զորթը կասե՞ս, ասի:

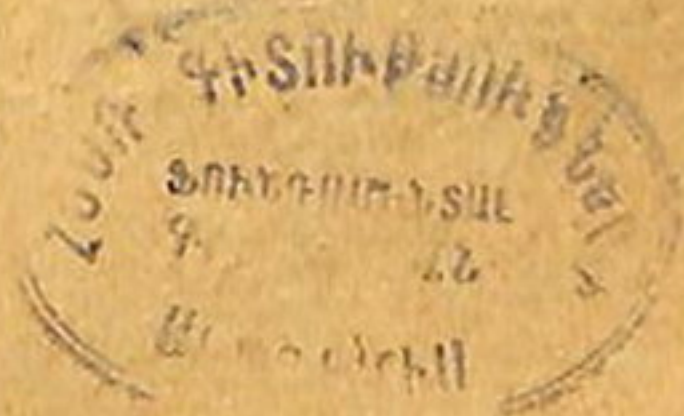
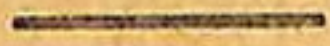
«Մեկ տեսներեք ի՞նչ պիտի հարցնես, ասա՛վ. թե որ կարողանամ՝ կասեմ, ի՞նչու չէ»:

— Էտքան անբախտությունիդ մեջ ո՞ւմն ես ավելի մեղավոր ճանաչում, ասի:

«Ես քեզ մի զորթ բան ասե՞մ, ասա՛վ: Երբ որ դու ուղիղը կուղես իմանալ, ասա՛վ, իմ անբախտությունիս մեջ մեղավորը մենակ ե՛ս եմ»:

— Ի՞նչպե՞ս, ասի, դարձանալով՝ ապա Մկրտիչ վարպե՞տդ, ապա Մատթեոս աղա՛ն, ապա խանութպա՞նը...

«Էն ամենը դատարկ բան է, նրանք ոչ մի մեղք չունեն, նրանք էն արին, ինչ որ խելքները կտրեց, ես էլ էն պիտի անեի, ինչ որ իմ խելքն էր կտրում: Ես քեզ կարճ ասեմ: Աշխարհքս էսպես է: Ուղո՞ւմ ես որ քեզ չկծեն՝ նախ ինքդ ամենի վրա հաչի՛. ուղո՞ւմ ես որ անունդ չսեպցնեն՝ ռաստ եկողի անունը սեպցրո՛ւ. էտ ամենը ես վաղուց գիտեի... բայց մեջս մի բան կար, էտ բանի անունը խղճմտանք է: Շտե նա էր իմ էն ամենավատ թշնամիս, նա էր իմ գլխին էս ամեն վատությունը բերողը... Ախպեր, մեզ ո՞վ է ասել թե դառը լինենք, որ դայլերը մեզ ուտեն»...

Խմբագիր՝ Հ. ՄԿՐՅԱՆ

ՎՖ 00372, պատ. 11. տիրած 5000

3,2 տպ. Տ. Ստորագրված է տպ. 46 Բ.

ՀՍՍՌ ԺԿՍ-ին կից Պոլիգր. և հրատ. Վարչ. № 1 տպ. Երևան, 1946

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220029219

ԳԻՆԸ Յ Ռ

78622

